

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ,
ПСИХОЛОГІЇ ТА БЕЗПЕКИ
Кафедра загальної та соціальної психології**

КОГНІТИВНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

**кваліфікаційна робота
здобувачки вищої освіти
освітнього ступеня «бакалавр»
спеціальність 053 «Психологія»
ОПП «Психологія»
Альони ГОЛІНКО**

**Науковий керівник:
доктор психологічних наук,
професор
Зоряна КОВАЛЬЧУК**

**Рецензент:
кандидат психологічних наук,
доцент
Олена ВАВРИНІВ**

**Кваліфікаційна робота допущена до захисту
«__»_____ 2025 р., протокол №
завідувач кафедри загальної та соціальної психології
_____ проф. Зоряна КОВАЛЬЧУК**

Голінко А.В. Когнітивний розвиток дитини дошкільного віку

У кваліфікаційній роботі висвітлено проблему соціально-психологічних особливостей когнітивного розвитку дітей дошкільного віку. Охарактеризовано сутнісні характеристики когнітивного розвитку у дітей дошкільного віку. Проаналізовано специфіку соціально-психологічного розвитку дошкільника. Розглянуто особливості розвитку емоційного інтелекту дитини старшого дошкільного віку як прояву емоційної децентрації. Емпірично досліджено соціально-психологічні особливості когнітивного розвитку дітей старшого дошкільного віку. Розроблено рекомендації для педагогів та батьків щодо розвитку когнітивного та емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку.

***Ключові слова:** когнітивний розвиток, дошкільники, егоцентризм, емоційна децентрація, соціально-психологічний розвиток.*

Golinko A.V. Cognitive development of a preschool child

The qualification work highlights the problem of socio-psychological features of the cognitive development of preschool children. The essential characteristics of cognitive development in preschool children are characterized. The specifics of the socio-psychological development of a preschooler are analyzed. The features of the development of emotional intelligence in a child of senior preschool age as a manifestation of emotional decentrations are considered. The socio-psychological features of the cognitive development of children of senior preschool age are empirically studied. Recommendations for teachers and parents regarding the development of cognitive and emotional intelligence in children of senior preschool age are developed.

Keywords: cognitive development, preschoolers, egocentrism, emotional decentrations, socio-psychological development.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади дослідження соціально-психологічних особливостей когнітивного розвитку дітей дошкільного віку.....	8
1.1. Сутнісна характеристика когнітивного розвитку дітей дошкільного віку....	8
1.2. Розвиток емоційного інтелекту дитини старшого дошкільного віку як прояв емоційної децентрації	18
1.3. Вікові особливості соціально-психічного розвитку дитини дошкільного віку.....	24
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження соціально-психологічних особливостей когнітивного розвитку дітей дошкільного віку	34
2.1. Опис методів дослідження.....	34
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	35
Висновки до другого розділу.....	43
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	49
ДОДАТКИ.....	53
<i>Додаток А</i>	53
<i>Додаток Б</i>	5
6	
<i>Додаток В</i>	58

ВСТУП

У сучасних умовах воєнного стану одним із головних завдань розвитку нашої країни є гуманізація суспільства. Це передбачає налагодження нових міжособистісних відносин, заснованих на принципах гуманізму та повазі до кожної людської індивідуальності. Особливо важливим стає процес соціально-психологічного зростання особистості, формування нових цінностей і розвиток її духовної культури. Важливою складовою цього процесу є емоційна зрілість, розмаїття почуттів, здатність до співчуття та співпереживання, а також уміння радіти за інших. Однак, моральні, естетичні й інтелектуальні якості, які властиві високорозвиненій особистості, не є дані з народження, вони формуються під впливом виховання та культурної спадщини попередніх поколінь, а також активності самої особистості.

Дослідники у галузі дошкілля вважають, що ключовим у вихованні дитини, її соціально-психологічному розвитку та емоційній сфері, є своєчасний перехід від загальної егоцентричності до інтелектуальної децентрації, тобто, більш об'єктивної позиції розуму. Жан Піаже стверджував, що цього можна досягти лише через якісний розвиток дитячого мислення, тобто, поступовий розвиток усвідомлення власного «Я». Для подолання егоцентризму необхідні дві умови: спершу – усвідомлення власного «Я» як суб'єкта і відокремлення його від об'єкта; по-друге – здатність координувати свою точку зору із точками зору інших, а не розглядати свою позицію як єдину можливу. Згідно з Ж. Піаже, розвиток самосприйняття виникає у дитини на основі соціальної взаємодії. Зміна розумових позицій відбувається під впливом соціальних відносин. Вчений розглядає суспільство як сукупність соціальних відносин, які впливають на дитину.

У рамках психологічної концепції Жана Піаже соціалізація особистості розглядається як процес пристосування до соціального середовища. Цей процес полягає у тому, що дитина, досягаючи певного рівня розвитку, набуває здатність до співпраці із іншими людьми шляхом розуміння й узгодження власної точки зору із точками зору інших. Соціалізація визначає зміну в

психічному розвитку дитини, тобто, перехід від егоцентричної позиції до об'єктивної (зазвичай відбувається у віці 7-8 років), тобто, перехід від центрації на собі до децентрації.

У старшому дошкільному віці починає формуватися здатність до емоційної децентрації, яка передує розвитку інтелектуальної децентрації, що відбувається на більш пізній стадії дошкільного віку. Цей факт має важливе значення для соціальної взаємодії, оскільки здатність дитини відволікатись від власних емоційних переживань і сприймати емоційний стан іншої людини допомагає взаємодії з іншими. Разом із розвитком уміння розпізнавати та розуміти емоції відбувається формування довільної регуляції емоцій та поведінки. Емоційний інтелект дитини у старшому дошкільному віці стає інтегральною здатністю орієнтуватися, розрізняти та виражати емоції, готовністю орієнтуватися на іншого та враховувати його емоційний стан у міжособистісних взаємодіях та власних діях.

Вчення Жана Піаже стало основою для подальших наукових досліджень як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології. Оригінальні експерименти Піаже та відкриті ним феномени (ефекти) вважаються одними із найважливіших досягнень у сучасній зарубіжній психології.

Ключовою проблемою для багатьох психологічних феноменів, включаючи егоцентризм, стало вирішення питання, чи є вони стійкими характеристиками особистості чи вони реакцією на певні умови середовища. Незважаючи на численність наукових досліджень, проблема вивчення соціально-психологічних особливостей прояву ефекту Піаже у дітей дошкільного віку залишається надзвичайно актуальною і має вирішальне значення для діагностичної та корекційної роботи практикуючих психологів.

Мета дослідження: здійснити теоретичний аналіз та емпірично дослідити когнітивний розвиток дітей дошкільного віку. Розробити рекомендації для педагогів та батьків щодо когнітивного та соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: розвиток дитини дошкільного віку.

Предмет дослідження: когнітивний розвиток дітей старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Охарактеризувати сутнісні характеристики когнітивного розвитку дітей дошкільного віку.
2. Проаналізувати специфіку когнітивного та соціально-емоційного розвитку дошкільника.
3. Розглянути розвиток емоційного інтелекту дитини старшого дошкільного віку як прояв емоційної децентрації.
4. Емпірично дослідити когнітивний розвиток дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження: ймовірно, більшість досліджуваних старших дошкільників демонструватимуть у сфері когнітивного розвитку ефект Піаже, прояви егоцентризму, що може свідчити про ще недостатньо розвинену емоційну децентрацію.

Теоретико-методологічною базою дослідження стали основні положення когнітивного розвитку особистості (Ж. Піаже, М. Кольберг); соціально-психологічні закономірності психічного розвитку дітей дошкільного шкільного віку (О. Галян, Г. Гуд, С. Заболоцька, О. Кононко, В. Котирло, О. Кульчицька та ін.); концепції емоційного розвитку особистості й емоційного інтелекту зокрема (Г. Гарднер, Д. Гоулмен, А. Еткінд, К. Ізард, Д. Карузо, Р. Купер, М. Нгуен, Дж. Майер, П. Саловей, С. Хейн).

Методи дослідження: теоретичний аналіз, синтез, узагальнення; емпіричні методи дослідження - бесіда, тестування; методи статистичної обробки даних.

Емпіричною базою дослідження став заклад дошкільної освіти № 135, № 49 м. Львова. Вибірку дослідження склали 70 дітей (35 хлопців й 35 дівчат) від 5 до 7 років, які відвідують старшу групу закладу дошкільної освіти.

Теоретичне значення дослідження полягає в аналізі соціально-психологічних проявів ефекту Піаже дітей дошкільного віку та розширенні

наукових знань щодо процесу становлення емоційної децентрації у дітей старшого дошкільного віку.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані для підготовки психологів та вихователів дошкільних закладів, при написанні наукових статей та методичних рекомендацій, а також розроблені нами рекомендації можуть бути використані психологами дошкільних закладів освіти.

Структура кваліфікаційної роботи складається зі вступу, двох розділів із висновками до них, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 46 позицій, 5 з яких іноземною мовою та трьох додатків. Робота вміщує чотири таблиці та два рисунки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Сутнісна характеристика когнітивного розвитку дітей дошкільного віку

Жан Піаже – один із найвизначніших психологів ХХ століття, який здійснив важливі відкриття у галузі дитячого розвитку. Вчений вважав, що розвиток інтелекту дитини залежить від дозрівання, досвіду та реального соціального оточення. Найважливішим внеском Жана Піаже в розуміння когнітивного розвитку є його ідея про те, що розвиток відбувається через унікальні та чітко визначені стадії. Кожен етап виникає у певний час, послідовно, дозволяючи дитині думати про світ, використовуючи нові можливості. Піаже класифікував когнітивний розвиток дітей на чотири послідовні стадії: сенсомоторний період (0-24 місяці), передопераційний період (2-7 років), конкретний операційний період (приблизно з 7 до 11 років) і формальний операційний період (з приблизно 11 років до підліткового віку) [34].

Жан Піаже поставив перед собою завдання розкрити психологічні механізми цілісних логічних структур. Спочатку він зосередився на окремій проблемі: дослідженні розумових тенденцій, які не можна безпосередньо спостерігати, феноменів, що надають дитячому мисленню якісну своєрідність. Він вивчив механізми виникнення та зміни цих феноменів [40].

У психології ефект (феномен) Піаже зазвичай розглядається як психологічне явище, що спостерігається у дітей дошкільного віку. Він полягає в нездатності дітей розуміти такі характеристики навколишніх предметів, як кількість, розмір, обсяг тощо. Цей феномен проявляється в помилках при кількісному зіставленні характеристик [33].

Одним із головних досягнень Жана Піаже є відкриття егоцентризму у дітей. Егоцентризм є центральною особливістю мислення, що представляє собою рецесивну розумову позицію [28]. Своєрідність мови, дитячої логіки та уявлень про світ є лише наслідком цієї егоцентричної розумової позиції. Ключовою проблемою багатьох психологічних феноменів, включаючи егоцентризм, є питання, чи є вони стійкими властивостями особистості або реакціями на певні умови середовища. Вирішення цього питання має вирішальне значення для діагностичної та корекційної роботи психологів-практиків. Існуючі психологічні підходи до цієї проблеми розділили дослідників на дві групи [41].

Представники першої групи доводять, що егоцентризм є стійкою властивістю, яка формується у дитинстві за наявності певних умов виховання (частіше несприятливих) і корекція якої потребує значних зусиль. До цієї групи належать такі дослідники, як Дж. Мід і Ж. Піаже [41].

Представники другої групи егоцентричні прояви дитини вважають захисними реакціями, що виникають ситуативно у період переживання нею несприятливих обставин. До цієї групи дослідників належать, зокрема, Д. Елкінд і Г. Лаффлін [44]. Останнім часом у психології спостерігається зменшення гостроти цього протистояння між цими двома позиціями. У деяких класифікаціях егоцентризм поділяється на вроджений та набутий (Є. Гейко, Т. Гура, Є. Чорний) [26].

Розглянемо спершу характеристики феноменів, що доступні для спостереження. Ці феномени, у порівнянні із егоцентризмом дитини, що майже не піддається безпосередньому спостереженню, є відносно чітко вираженими у поведінці. Досліджуючи дитячі уявлення про світ й фізичну причинність Ж. Піаже показав, що на ранніх рівнях розвитку дитина переважно сприймає предмети такими, якими вони виглядають при безпосередньому сприйнятті, тобто не бачить предмети та явища у їх внутрішніх взаємозв'язках. Наприклад, дитина думає, що місяць йде за нею під час прогулянки й зупиняється, коли

дитина зупиняється. Ж. Піаже запропонував називати таке явище «реалізмом» [41].

Саме «реалізм» заважає розглядати дитині предмети та явища незалежно від суб'єкта, у їх внутрішньому взаємозв'язку. Дитина вважає своє миттєве сприйняття абсолютно реальним, оскільки не відокремлює своє «Я» від навколишнього світу та речей [26].

Жан Піаже наголошував, що таку «реалістичну» позицію дитини щодо предметів та явищ варто відрізнити від об'єктивної. На його думку, основною умовою об'єктивності, є повне усвідомлення численних вторгнень «Я» у думку дитини та усвідомлення багатьох ілюзій, що виникають, як наслідок цього вторгнення (мови, ілюзії почуття, точки зору, цінності тощо). Діти не вміють розрізняти суб'єктивний та об'єктивний світ до певного віку [14].

«Реалізм» буває двох типів: інтелектуальний і моральний [14]. До прикладу, впевненість дитини, що гілки дерев роблять вітер є прикладом інтелектуального реалізму [15]. Моральний реалізм виявляється у тому, що діти не враховують внутрішній намір при оцінці дії та судять про неї переважно за зовнішнім ефектом, за матеріальним результатом. На ранніх етапах розвитку кожне уявлення про світ для дитини є істинним; думка і предмет для неї майже не відрізняються. Спочатку знаки для дитини існують як частина предметів та явищ, але завдяки діяльності інтелекту, поступово вони починають відокремлюватися від них [15].

Відтак дитина поступово починає усвідомлювати власне уявлення про матеріальний світ як відносне, що залежить від конкретної точки зору. Прогресуючи від реалізму до об'єктивності, дитячі уявлення проходять декілька етапів: причетності (партиципації причетності), анімізму (загального одушевлення), артифікалізму (розуміння природних явищ за аналогією із діяльністю людини), під час яких егоцентричні відносини між «Я» та світом поступово зменшуються [21].

Поступово у процесі розвитку дитина починає приймати позицію, що дозволяє їй відрізнити те, що є результатом дії суб'єкта, відображаючи

зовнішню реальність в суб'єктивних уявленнях. За Ж. Піаже, суб'єкт, який ігнорує власне «Я», неминуче вкладає свої уявлення, безпосередні судження в сприйняту ним дійсність. Об'єктивний інтелект, який усвідомлює суб'єктивне «Я», дозволяє суб'єкту розрізняти факти від інтерпретацій. Лише у процесі поступової диференціації внутрішній світ стає відмінним від зовнішнього [21].

Диференціація залежить від того, наскільки дитина розуміє своє власне місце у матеріальному світі. Згідно з Ж. Піаже, разом з еволюцією дитячих уявлень про світ, яка веде від реалізму до об'єктивності, відбувається також розвиток дитячих концепцій від абсолютності («реалізму») до реципрокності (взаємності) [41].

Реципрокність виникає, коли дитина починає усвідомлювати погляди інших людей, коли вона приписує їм таке ж значення, як своїм власним, коли між цими поглядами встановлюється відповідність. З цього моменту вона бачить реальність не лише із власної перспективи, але і як узгоджену координацію всіх поглядів, об'єднаних разом [41].

У цей період відбувається найважливіший етап у розвитку дитячого мислення, оскільки, за Ж. Піаже, уявлення про об'єктивну реальність є тим, що є найбільш загальним для різних точок зору, в якому різні розуми згодні між собою. У своїх експериментах Ж. Піаже показав, що на початкових етапах інтелектуального розвитку об'єкти сприймаються дитиною як важкі або легкі відповідно до безпосереднього сприйняття. Великі предмети завжди вважаються дитиною важкими, а маленькі – легкими. Такі уявлення для дитини є абсолютними, поки безпосереднє сприйняття здається єдиним можливим.

Отже, дитина спочатку міркує лише на основі «абсолютних» уявлень. Для неї дві кульки із пластиліну однакової ваги перестають бути рівними, як тільки одна з них набуває іншої форми, наприклад, чашки. Цей феномен був описаний Ж. Піаже як загальна риса дитячої логіки [24].

У наступних дослідженнях Ж. Піаже використовував розуміння принципу збереження як критерію для виникнення логічних операцій та приділив цьому

генезису увагу через експерименти, пов'язані з формуванням уявлень про число, рух, швидкість, простір, кількість і тощо [24].

У дитини думка розвивається також і в напрямку – від реалізму до релятивізму [3]. Світ незалежних і спонтанних субстанцій змінюється на світ відносин. Дитяча думка, яка спочатку не розрізняє повністю суб'єкт від об'єкта й тому є «реалістичною», розвивається у напрямі об'єктивності, реципрокності й релятивності [7].

Ж. Піаже доводив, що поступове роз'єднання суб'єкта й об'єкта відбувається через подолання дитиною егоцентризму [16]. Поряд із якісною специфікою дитячої думки, егоцентризм визначає такі специфічні особливості дитячої логіки, як синкретизм (прагнення зв'язувати все з усім), соположення (відсутність зв'язку між судженнями), трансдукція (перехід від окремого до окремого, не узявши до уваги загальне), нечутливість до протиріччя тощо [16].

Ж. Піаже експериментально показав, що кожне поняття дитини складається з великої кількості різноманітних елементів, які не мають ієрархічних зв'язків між собою [20]. Особливо складно для дитини розуміти відносні поняття, позаяк вона сприймає речі абсолютно, та не усвідомлює відносин між ними, що підтверджують експерименти. Дитина переважно не може дати правильних визначень таких понять, як права й ліва сторона, родина, брат допоки не усвідомить, що існують різноманітні точки зору, які потрібно враховувати [20, с. 255].

Невміння логічно додавати й множити призводить до протиріч, що характеризується дитячими визначеннями понять. Ж. Піаже описував ці протиріччя як наслідок відсутності рівноваги: поняття стає безпротирічним лише тоді, коли досягається рівновага. Основним критерієм стійкої рівноваги була для вченого поява оборотності думки [41]. Він розглядав її як розумову дію, коли, враховуючи результати першої дії, дитина починає виконувати розумову операцію, яка є симетричною відносно до неї, і така симетрична операція повертає об'єкт у вихідний стан, не змінюючи його [41].

Важливо зазначити, що згідно Ж. Піаже, «у реальному світі оборотність відсутня - тільки інтелектуальні операції роблять світ оборотним» [24, с. 37]. Вчений пов'язував відсутність оборотності думки із егоцентризмом дитини.

Проте перед тим, як перейти до характеристики цього центрального явища, варто розглянути феномен егоцентричної мови. Дитяча мова, згідно Ж. Піаже, є егоцентричною, позаяк дитина говорить лише «із власної точки зору» і, головне, не намагається приймати точку зору співрозмовників [21].

Для дитини важливою є тільки видимість інтересу, хоч вона, ймовірно, має ілюзію, що її розуміють та чують. Дитина не має бажання впливати на співрозмовників та дійсно повідомляти їм що-небудь. Розуміння егоцентричної мови Ж. Піаже зазнало досить багато заперечень від дослідників, таких як Ш. Бюлер, В. Штерн й ін. [43].

Ж. Піаже врахував їхні зауваження та спробував уточнити цей феномен. Він наголошував, що причина суперечливих результатів полягає у різних тлумаченнях терміна «егоцентризм», у варіативності результатів в залежності від соціального середовища, і у важливості зв'язків між дитиною й дорослим для коефіцієнта егоцентричної мови (співвідношення егоцентричних висловлень до загальної мови дитини) [38].

Вербальний егоцентризм дитини характеризується тим, що вона говорить, не намагаючись впливати на співрозмовника, й не усвідомлює відмінностей між власною точкою зору й точкою зору інших [38]. Егоцентрична мова дитини охоплює лише частину її спонтанної мови. Коефіцієнт егоцентричної мови змінюється й залежить від активності дитини й від типу соціальних відносин, що склалися між нею й дорослими, а також між однолітками. Коли дитина залишена сама собі, в спонтанному середовищі, цей коефіцієнт егоцентричної мови починає зростати [38].

Незалежно від середовища, коефіцієнт вербального егоцентризму починає зменшуватися із віком. У 3 роки він досягає свого піку: 75% від загальної кількості спонтанної мови. Протягом періоду 3-6 років цей коефіцієнт

поступово зменшується, а після 7 років, згідно Ж. Піаже, він повністю зникає [41].

Феномени, які відкрив Ж. Піаже, відображають лише частину багатогранного світу дитячого мислення. Проте вони зробили великий внесок у розвиток науки, розкриваючи найважливіші аспекти дитячої психології, які раніше залишалися невивченими.

Отже, основними положеннями теорії Ж. Піаже є наступні.

Вчений використовував термін «егоцентризм» для позначення специфічної психологічної позиції дитини, коли вона сприймає світ з власної перспективи, не усвідомлюючи, що інші можуть мати власні точки зору. Це призводить до відсутності розуміння відносності сприйняття та неусвідомленого приписування власних якостей об'єктам і іншим людям.

Вчений описав егоцентризм як фактор пізнання, що включає докритичні позиції у сприйнятті реальності. Однак він також зазначив, що більш вдалим терміном може бути «центрація», оскільки це виражає первісну центрацію розуму, де відсутня інтелектуальна релятивність і реципрокність [33]. Відтак, егоцентризм виявляється як специфічна позиція у пізнанні, коли дитина сприймає світ індивідуально, не усвідомлюючи різноманітності точок зору та відносності своїх сприйнять.

Егоцентризм є спонтанною позицією, що керує психічною активністю дитини в її джерелах і може зберігатися на протязі життя у людей з низьким рівнем психічного розвитку. Це показує, що сприйняття зовнішнього світу не є простим відбитком зовнішніх подій, а є частковою продукцією власної активності суб'єкта.

На думку Ж. Піаже, егоцентризм є результатом зовнішніх обставин життя суб'єкта, але головною причиною його формування є сама спонтанна позиція суб'єкта. Ця позиція полягає в тому, що суб'єкт ставиться до об'єкта безпосередньо, не враховуючи свою власну роль як мислячої істоти та не усвідомлюючи суб'єктивності своєї точки зору. Таке сприйняття світу може

призводити до спотворення реальності та неправильного розуміння ситуацій [28].

Ж. Піаже наголошував, що зниження егоцентризму не обов'язково впливає із накопичення знань, а скоріше є наслідком трансформації початкової позиції, коли суб'єкт починає співвідносити свою точку зору з іншими можливими точками зору. Звільнення від егоцентризму означає децентрацію, тобто усвідомлення того, що сприйняте суб'єктивно, та знаходження свого місця у системі можливих точок зору [28].

Перехід від егоцентризму до децентрації відображається на всіх рівнях розвитку пізнання. Цей процес є загальним і необхідним для розвитку розуму. Ж. Піаже називав його законом розвитку. Щоб здійснити цей перехід, потрібен спеціальний інструмент, який дозволить пов'язати факти між собою та децентрувати об'єкти відносно сприйняття та власних дій. Ж. Піаже вважав, що розвиток полягає в зміні розумових позицій та усвідомленні «Я», яке поступово розвивається [31]. Для подолання егоцентризму потрібно спочатку усвідомити своє «Я» як суб'єкта та відокремити його від об'єкта, а потім координувати власну точку зору із іншими. Розвиток самосприйняття виникає на основі соціальної взаємодії [31].

Зміна розумових позицій відбувається під впливом соціальних взаємин, що розвиваються. Суспільство розглядається Ж. Піаже як сукупність соціальних відносин, серед яких виділяються відносини примусу й відносини кооперації.

Відносини примусу накладають на дитину систему обов'язкових правил. Такий тип відносин характеризує, за Ж. Піаже, суспільство, особливо у відносинах між дітьми та дорослими. Вони не сприяють зміні розумової позиції, а навпаки, призводять до виникнення «реалізму» у моральному та інтелектуальному розумінні, що базується на зовнішніх уявленнях про правила [11].

Коли дорослі нав'язують дитині закони, вона формує свої судження відповідно до зовнішнього враження. Однак реальне зіткнення між мисленням дитини й дорослими виявляється в тому, що дитина систематично спотворює

інформацію, що їй надається. Коли вона конструює нові поняття, використовуючи мову дорослих, ці поняття залишаються в основному дитячими, оскільки дитина змінює та асимілює їх відповідно до своєї розумової структури.

Соціальні відносини між дорослими та дітьми, особливо ті, що базуються на примусі, не сприяють усвідомленню дитиною своєї суб'єктивності. Для того, щоб усвідомити своє «Я», необхідно звільнитися від примусу та здійснити взаємодію думок. Проте на ранніх етапах розвитку така взаємодія може бути складною через велику нерівність між дитиною та дорослим [35].

Дитина намагається наслідувати дорослого, але при цьому захищається від нього, а не обмінюється думками. Лише ті індивіди, які вважають один одного рівними, можуть здійснювати взаємний «розвиваючий» контроль. Такі відносини з'являються при встановленні кооперації серед дітей, коли вони намагаються пристосуватися до інших осіб [35].

Під час кооперації виникає потреба узгоджувати свою думку з іншими. Зіткнення власної думки з іншою викликає сумнів і потребу у доказах. Встановлення відносин кооперації допомагає усвідомити існування інших точок зору, що сприяє формуванню раціональних елементів в логіці та етиці.

Ж. Піаже вважав встановлення таких відносин надзвичайно важливим, оскільки вони сприяють формуванню логічних норм через соціальне життя.

Згідно з уявленнями Ж. Піаже, асиміляція й акомодация є двома основними процесами, що забезпечують адаптацію організму до нових вражень інформації. Ці процеси поступово взаємодоповнюють один одного і сприяють формуванню більш об'єктивного та рецептивного мислення. З часом, за підтримки соціального середовища, вони узгоджуються, що сприяє розвитку більш логічного та морального мислення [24].

Ж. Піаже стверджує, що асиміляція та акомодация спочатку можуть бути механічно» узгодженими, а згодом перетворюються на логічне або моральне узгодження. Це відбувається завдяки соціальній соціалізації думки, коли

суб'єкт починає керуватися свідомими судженнями та нормами, виробленими у процесі взаємодії з оточуючим середовищем.

Поступово дитина стає більш «прониклою для досвіду», тобто вона здатна більш ефективно асимілювати нову інформацію, а акомодация перестає бути «деформуючою». З цього моменту взаємодія між логічним розумом та досвідом стає достатньою для подальшого інтелектуального розвитку [11].

Отже, за Ж. Піаже, як біологічні, так і соціальні чинники сприяють формуванню логічних норм та подальшому розвитку інтелекту.

Ідеї Ж. Піаже стали важливим внеском у розвиток психології, особливо в розумінні розвитку мислення дитини. Його дослідження дали поштовх для подальших наукових відкриттів та розвитку теорій, що стосуються розвитку когнітивних процесів. Концепції, розроблені Ж. Піаже, послужили основою для подальших досліджень у галузі психології розвитку та когнітивної психології, допомагаючи розуміти процеси мислення у дітей і їхній розвиток з часом.

Лише у 7-8 років дитина визнає збереження кількості. Вчений пов'язував зникнення цього ефекту із формуванням операційного мислення. Це цікаве відкриття процесу формування способів пізнання у дітей відображає глибину і складність розвитку когнітивних процесів. Виявлення того, що формування уявлення про об'єкт та засобів порівняння параметрів дозволяє дитині подолати феномен безпосереднього сприйняття, є значним кроком у розумінні розвитку мислення. Такі результати підкреслюють важливість навчання дітей системі засобів і методів порівняння та аналізу об'єктів. Це може відбуватися через навчання параметрам та їхнього порівняння, що сприяє утворенню у дітей більш абстрактного розуміння об'єктів та явищ навколишнього світу [29].

Дослідження також вказують на важливість соціального впливу на процес пізнання. Суспільно вироблені способи пізнання предметів наводять на думку про значущість культурного контексту у розвитку когнітивних процесів дитини. Ця область досліджень є надзвичайно важливою, оскільки розуміння процесу формування способів пізнання може мати значущі наслідки для навчання та розвитку дітей.

Досліджуючи феномен центрації Ж. Піаже, вітчизняні вчені доводили, важливу роль рольових ігор у подоланні центрації та розвитку соціальної свідомості у дітей. Рольові ігри дійсно можуть стати важливим інструментом у формуванні різних точок зору та усвідомлення дитиною свого місця в світі. У рольових іграх діти отримують можливість взаємодіяти з іншими дітьми та дорослими, сприймати різні ролі та перспективи. Це дозволяє їм розширювати своє розуміння світу та уявлення про себе та інших. Постійне перемикавання ролей та взаємодія з різними персонажами допомагає дитині зрозуміти, що світ може бачитися з різних точок зору та що кожна людина має свої власні думки та почуття. Таким чином, рольові ігри сприяють не лише розвитку уяви та креативності, але й формуванню соціальних навичок та сприйняття різноманітності точок зору. Це важливий етап у розвитку дитини, що допомагає їй перейти від центрації до децентрації та розширити свій кругозір [36].

Завдяки децентрації діти стають іншими [29]. Так, перехід від центрації до децентрації відіграє величезну роль у психологічному та інтелектуальному розвитку дитини. Коли дитина починає децентруватися, вона здатна розглядати світ не лише з власної точки зору, але й з точки зору інших людей. Це відкриває перед нею нові можливості для сприйняття та розуміння світу навколо. Перехід до децентрації означає, що дитина починає враховувати думки, почуття та перспективи інших людей. Вона вміє уявити себе на місці іншої людини і зрозуміти, яким чином вона бачить світ. Це дозволяє їй розвивати емпатію, співпереживання та співробітництво [36]. Перехід від центрації до децентрації може бути складним процесом, але він дуже важливий для соціального та когнітивного розвитку дитини. Він допомагає їй стати більш адаптивною та здатною до взаємодії з оточуючим світом та іншими людьми.

1.2. Вікові особливості соціально-психічного розвитку дитини дошкільного віку

Вікові аспекти соціально-психологічного розвитку дошкільника є ключовими для розуміння його психічного розвитку та формування

особистості. Кожен з періодів дошкільного віку – молодший, середній і старший – має свої власні особливості та виклики [31]. У 4 роки дитина активно досліджує світ навколо себе та вчиться спілкуватися із іншими. Вона починає розвивати власну ідентичність та виражати свої потреби та бажання. У цьому віці важливою є підтримка з боку батьків та вихователів у створенні сприятливого середовища для дитини [31].

У середньому дошкільному віці (5 років) дитина набуває більшої самостійності та навичок у спілкуванні. Вона активно вивчає світ через гру та експериментування, розвиває соціальні навички та вміння співпрацювати з іншими дітьми [35].

У ст. дошкільному віці (6-7 років) дитина продовжує розвивати свою самостійність та соціальні навички. Вона стає більш свідомою своїх дій та може вже більш осмислено спілкуватися з оточуючими [35].

Усі ці вікові періоди мають велике значення для формування особистості та соціально-психологічного розвитку дитини. Розуміння цих вікових аспектів допомагає вчителям, батькам й іншим дорослим створювати сприятливі умови для розвитку дитини та підтримувати її у її особистісному зростанні.

Провідною діяльністю стає гра, яка відіграє важливу роль в соціально-емоційному розвитку дитини [36]. Гра дозволяє дитині експериментувати, вивчати світ, розвивати соціальні навички та вирішувати проблеми у безпечному та захопливому середовищі. Під час гри дошкільник вчиться спілкуватися, співпрацювати з іншими, розвиває уяву та креативність. У процесі гри відбуваються якісні та кількісні зміни у психічній та особистісній сферах дитини. Вона вчиться краще розуміти себе та інших, розвиває свою інтелектуальну активність та творчість. Гра сприяє формуванню готовності до навчання у школі, оскільки вона розвиває ключові навички, необхідні для успішного навчання [36].

У дошкільному віці формуються основні цінності та система цінностей дитини, які визначатимуть її подальший розвиток. Це період, коли важливо

створити сприятливе середовище для формування позитивних цінностей та відношень до навколишнього світу.

Суперечності, що виникають у зв'язку з розвитком різних потреб дитини, також грають важливу роль у її психічному розвитку. Вони стимулюють дитину шукати нові шляхи вирішення проблем та розвивати свої когнітивні та соціальні навички стають основними рушійними силами розвитку психіки дошкільника [34].

Потреби дошкільника, такі як прагнення до самостійності, спілкування, отримання зовнішніх вражень і потреба у рухах, грають важливу роль у його психічному і соціальному розвитку. Рольова гра в цьому віці виявляється як ключовий механізм для задоволення цих потреб і сприяє всебічному розвитку дитини [37].

У рольовій грі діти відтворюють ролі дорослих, що дозволяє їм експериментувати з різними соціальними ролями та відтворювати сценарії дорослого життя. Це дозволяє їм розвивати уяву, творчість та мовленнєві навички, а також навички спілкування та розв'язання конфліктів. Крім того, рольова гра сприяє розвитку фізичних здібностей через активність та рух. У грі дитина може відчувати себе дорослим і спробувати на собі різні соціальні ролі, але при цьому вона також навчається самоконтролю та саморегуляції, оскільки дитина повинна враховувати правила гри та взаємодіяти з іншими учасниками. Таким чином, рольова гра відіграє важливу роль у формуванні особистості дитини і сприяє її комплексному розвитку [27].

Розвиток дитячої психіки у дошкільний період є цікавим та багатограним процесом. Діти поступово оволодівають новими способами мислення та розумовими діями, що є важливим етапом їхнього психічного розвитку. Один із ключових аспектів цього розвитку – перехід від наочно-дієвого мислення до образного [28].

Образне мислення дозволяє дитині уявляти ситуації та речі, що є недоступними на прямий погляд. Цей етап сприяє розвитку творчих здібностей, оскільки дитина починає створювати нові образи та комбінувати їх у різних

контекстах. Образно-схематичне мислення є перехідним етапом між образним та логічним мисленням. На цьому етапі дитина починає використовувати схеми та уявлення для розв'язання проблем та вирішення завдань [28].

Дитина навчається синтезувати зовнішні та внутрішні дії у єдину інтелектуальну діяльність. Це проявляється у сприйманні, увазі та пам'яті. Дитина починає керувати своїми діями та відтворювати отриману інформацію, що сприяє її загальному когнітивному розвитку. У цьому віці рольова гра стає важливим механізмом розвитку, оскільки вона дозволяє дитині експериментувати зі своєю уявою та відтворювати різні сценарії, що сприяє розвитку творчих здібностей та соціальних навичок [29].

У дошкільному віці відбувається значний прогрес у розвитку різних аспектів психіки дитини, включаючи мовлення, уяву та моральність. Перцептивні процеси розвиваються в напрямку більш осмисленого та керованого сприймання, що сприяє формуванню у дитини здатності активно керувати увагою та спрямовувати її на конкретні об'єкти та явища. Діти виявляють зацікавленість у завданнях, які вимагають активного мислення та розв'язання проблем, таких як головоломки та вправи. Дорослі можуть допомогти розвивати у дітей уміння керувати увагою, залучаючи їх до різноманітних діяльностей, що сприяють спрямуванню уваги на потрібні об'єкти та явища [29].

До чотирьох років діти використовують конкретні приклади, які виникають з їхнього власного досвіду, для сприйняття світу навколо. Проте на дошкільному етапі вони починають переходити до загальноприйнятих стандартів у сприйнятті [35]. Крім того, в цей період відбувається поліпшення перцептивних дій: процеси сприйняття стають більш усвідомленими та керованими, з власними засобами для досягнення цих цілей [35].

До закінчення дошкільного віку діти більше схильні до інтелектуальних занять, які вимагають аналітичного мислення, таких як головоломки та завдання, що спонукають їх до розмірковування. Їхнє сприйняття реальності стає більш чітким, а їхнє усвідомлення навколишнього світу набуває цілісності,

що формує основи світогляду. У цей період також активно розвивається увага, основною умовою для розвитку якої є вміння контролювати увагу та свідомо спрямовувати її на певні об'єкти або явища. Ця навичка формується, коли дорослі залучають дітей до нових видів діяльності, що сприяють розвитку різноманітних способів спрямування уваги на потрібні об'єкти чи явища [35].

Починаючи із наслідування дорослим і пройшовши через максимальний розвиток сюжетно-рольової гри, дитина починає оволодівати складнішими видами діяльності, які потребують доволі високого рівня контролю, який заснований на усвідомленні цілей і завдань діяльності, способів їх досягнення. У цей період дитина починає самостійно контролювати власні дії та оцінювати їх результати [33].

У дошкільному віці відбувається інтенсивний розвиток пам'яті, де особливу роль відіграє здатність до відтворення. Довільні форми запам'ятовування й відтворення, починають поступово удосконалюватись. У старшому дошкільному віці, розпочинається перехід від образної пам'яті до словесно-логічної [28].

Отже, внаслідок цих змін дитина до кінця дошкільного віку дитина стає готовою до прийняття нової соціальної ролі школяра, вивчення нових навчальних завдань та засвоєння конкретних та загальних знань.

Моральний розвиток дитини у дошкільному віці відбувається завдяки усвідомленню моральних знань й досвіду, а також емоційному сприйняттю моральних відносин. Як ці аспекти формуються в перші роки життя дитини, значно впливає на його подальший розвиток. Діти засвоюють морально-етичні норми та вимоги суспільства через взаємодію з дорослими та однолітками під час різних видів активності. Розуміння моральних цінностей стає можливим через перетворення знань у мотиви поведінки, що передбачає усвідомлення системи моральних цінностей дитиною. Цінності й ціннісні орієнтації є ключовими складовими моральної сфери особистості дитини, що об'єднують адекватні та щоденні моральні уявлення у свідомості дитини [35].

У старшому дошкільному віці провідним видом діяльності є сюжетно-рольова гра [10]. Важливо відзначити, що дитяча гра має значний вплив на формування особистості. Це через те, що враження, які діти отримують під час гри, виникають завдяки їх власному вибору та творчому перетворенню реальності, і можуть мати значний емоційний зворотний зв'язок, який залишається актуальним протягом усього життя.

Саме у сюжетно-рольовій грі виявляється світосприйняття та формується самосприйняття дитини, розвивається уява, фантазія, творчий та інтелектуальний потенціал [6].

Специфікою гри є інтенсивна позитивна емоційна радість, яка супроводжується активним пошуком й використанням всіх когнітивних систем. Усі види діяльності дошкільника проходять ефективніше, якщо організовані у формі гри: «У гри все умовно, окрім сенсу здійснюваної дитиною діяльності» [8].

Розширення соціально-комунікативних зв'язків у старших дошкільників сприяє їх більш глибокому самопізнанню й точнішому оцінюванню себе і оточуючих. У віці 4-5 років дитина сприймає себе через призму інших дітей - вона порівнює себе з однолітками й конкурує за визнання, важливість яких визначається не самими якостями, а тим, як їх оцінюють оточуючі. У віці 6-7 років дитина вже не лише порівнює себе із однолітками, а вважає їх самоцінними особистостями [1].

Важливість соціального досвіду у дошкільників підтверджується спостереженнями, що непопулярність у цьому віці може впливати на світосприйняття дитини й надалі [10]. Діти, які не є популярними в колективі, часто можуть виявляти агресивну або ізольовану поведінку. Натомість популярні дошкільнята демонструють схильність до співпраці та набувають різноманітних просоціальних навичок, які можуть бути важливими й у подальшому житті [10].

Важливою складовою структури Я-концепції дошкільника є самооцінка, яка формується через оцінку дорослими та соціальний статус у дитячому

колективі [16]. Родина та однолітки виступають референтною групою у цьому процесі. Негативна оцінка дорослими діяльності дитини може викликати недовіру, спори, страх помилок та призвести до відмови від діяльності. У той же час завищена оцінка дорослими може спонукати дитину перебільшувати значення результатів своєї діяльності, але вона також може підтримувати оптимізм й впевненість у своїх можливостях. Ранні установки особистості можуть стати базовими елементами Я-концепції людини із часом [16].

Усі процеси, пов'язані із розвитком самосвідомості дошкільників, регулюються емоційною сферою. В дошкільному віці емоції та почуття дитини стають складнішими порівняно із раннім віком, проте вони переважно мають ситуативний характер. Це зумовлено, насамперед, розширенням її спілкування з людьми, вивченням мовних засобів та розвитком елементів самостійності. Саме в цей період відбувається соціалізація емоційної сфери [18].

Найяскравіше емоції виявляються у взаєминах із близькими людьми, такими як батьки, вихователі та друзі. Психологи зазначають, що у дошкільників спостерігається: яскраве емоційне забарвлення пізнавальних процесів, таких як відчуття, сприйняття, мислення та уява; емоційне насичення різних видів діяльності, особливо гри та спілкування із дорослими та ровесниками [22].

При цьому спостерігається зміна змісту афектів, що проявляється, зокрема, у виникненні особливих форм співпереживання та співчуття до інших людей, ради яких дитиною виконуються дії [22].

Старший дошкільник починає оволодівати «мовою» почуттів та емоцій, навчається виражати власні переживання за допомогою рухів, міміки та жестів, інтонацій голосу [21]. Його емоційні переживання все більше стають вербалізованими.

Дитина також проявляє безпосередність у своїй емоційній поведінці та не приховує своїх переживань, хоча поступово вона навчається стримувати бурхливі й різкі прояви власних почуттів. Дошкільник починає розуміти, як потрібно себе вести у певних ситуаціях, і проявляє ознаки вольової регуляції

[21]. Соціальні емоції розвиваються, формуються вищі почуття: моральні, естетичні та інтелектуальні (зацікавлення, здивування, радість від досягнення успіху). Ігрова діяльність стає основним джерелом, що забезпечує їх розвиток на цьому етапі. Гра вважається школою емоцій та людських стосунків для дитини [20].

Отже, у старшому дошкільному віці відбувається становлення процесів децентрації, зростання самостійності та незалежності. Сюжетно-рольова гра надає найбільший внесок у формування емоційної сфери та емоційного інтелекту дошкільників, що є важливим елементом побудови ефективної системи міжособистісної взаємодії та соціально-психологічного розвитку загалом.

1.3 Розвиток емоційного інтелекту дитини старшого дошкільного віку як прояв емоційної децентрації

У дошкільному віці починається формування здатності до емоційної децентрації, яка передуює розвитку інтелектуальної децентрації і досягає свого піку у старшому дошкільному віці. Цей процес має важливе значення для соціальної взаємодії, оскільки здатність дитини відволікатись від власних емоційних переживань і сприймати емоційний стан іншої людини допомагає у побудові успішних взаємодій з оточуючими. Разом з розвитком навичок розпізнавання та розуміння емоцій у старшому дошкільному віці відбувається формування здатності до довільної регуляції емоцій та поведінки [15].

Емоційний інтелект дитини старшого дошкільного віку включає в себе інтегровану здатність орієнтуватися, розрізняти та виражати емоції, а також готовність до орієнтації на інших, врахування їхнього емоційного стану під час міжособистісної взаємодії та власних дій [13].

Науковці вказують на кілька ключових аспектів емоційного розвитку дитини. По-перше, емоційний розвиток залежить від загального психічного розвитку дитини, зміни видів діяльності, у яких формуються емоційні процеси,

і специфіки взаємодії зі світом. По-друге, спостерігаються значні відмінності в розвитку емоційної сфери на різних вікових етапах [13].

У період дошкільного віку діти легко співпереживають емоції і ідентифікують себе з об'єктом емпатії. За А. Валлоном, приблизно в два роки дитина починає вступати у ситуацію «симпатії», а в чотири-п'ять років – у «ситуацію альтруїзму», коли вона вже може здійснювати альтруїстичні вчинки, співставляти себе із іншими, розуміти їхні переживання та передбачати наслідки власної поведінки [16].

Мерфі додає до концепції емпатії діючу складову – прагнення полегшити чи поділитися станом людини, яка страждає. Процес емпатії включає послідовності: співпереживання – співчуття – імпульсу до альтруїстичної дії [21].

Отже, емпатія виявляється через три ключові компоненти:

- співпереживання: це сприйняття суб'єктом таких самих емоційних станів, що відчуває інша людина, через ідентифікацію із нею;
- співчуття: це переживання своїх емоційних станів із приводу почуттів іншої людини;
- сприяння: це комплекс альтруїстичних дій, що ґрунтуються на співчутті та співпереживанні [21].

У старшому дошкільному віці прояви емпатії залежать від таких чинників, як близькість об'єкта емпатії, інтенсивність стимулу, попередній досвід та установок референтної групи. Емпатійні переживання можуть мати як негативний, так і позитивний знак [25]. Експериментальні дослідження показують, що більшість дітей-старших дошкільників не розуміють, що можна не тільки співчувати одноліткам, а й радіти за них, переживаючи співрадість [31].

Сучасні діти дуже часто демонструють нормативну модель емпатійної поведінки, яка базується на когнітивному компоненті, зокрема на знанні соціальних норм взаємодії, що відповідає вимогам сучасного суспільства.

Рідше діти реалізують індивідуалізовану модель, яка базується на власному досвіді або досвіді значущого оточення.

Більшість дослідників, таких як К. Ізард, Г. Крейг наголошують, що у старшому дошкільному віці емоції пронизують всі сфери дитячої психіки. Когнітивний розвиток дошкільника нерозривно пов'язаний із емоційним переживанням пошуку цікавого, відкриттям нового, успішністю навчання [31].

Дослідження проявів емпатії старших дошкільників підтверджують, що цей період є важливим для розвитку й вияву емпатійних актів, таких як співпереживання, причому основним об'єктом емпатії у цьому віці є переважно однолітки. Діти також починають розвивати уміння розпізнавати емоції за характерними зовнішніми ознаками, такими як міміка, жести та загальні особливості поведінки [31].

Крім того, дитина може заздалегідь уявити можливі наслідки своїх дій і пережити їх, що сприяє розвитку моральних уявлень та усвідомленню соціальних норм [35].

Ще в молодших дошкільнят починають закладатися початкові здатності до емоційної децентрації, коли діти можуть відволікатись від власних емоційних переживань та сприймати емоційний стан інших людей [29]. Це є передумовою для розвитку інтелектуальної децентрації, що відбувається у старших дошкільників та є особливо важливим для соціальної взаємодії. Поруч із розвитком уміння розуміти емоції та їх розпізнавати, у старших дошкільників відбувається розвиток довільної регуляції. Це новоутворення виникає у процесі розвитку афективно-потребової сфери дитини та стає одним із важливіших чинників її готовності до школи [29].

М. Нгуен досліджуючи ЕІ у дітей старшого дошкільного віку, встановив, що готовність дитини орієнтуватися на інших людей, враховувати їх емоційний стан у власній діяльності й спілкуванні є одним із ключових емоційних новоутворень, яке відображає рівень розвитку ЕІ старших дошкільників [25]. Відповідно до концепції М. Нгуена, структура ЕІ дітей старшого дошкільного віку містить три компоненти:

1. Спрямованість уваги дитини на світ людей та світ емоцій.
2. Емоційна орієнтація на іншого.
3. Готовність дитини враховувати емоційний стан інших у своїй діяльності [21].

Ці компоненти визначають рівень ЕІ та здатність дитини взаємодіяти із іншими людьми на емоційному рівні.

Вивчення наукових положень щодо розвитку ЕІ в дошкільному віці дійсно має велике значення для розуміння емоційного досвіду дитини та її емоційної поведінки в процесі соціальних взаємодій.

У дошкільному віці дитина починає розширювати свій емоційний досвід, формується її емоційне ставлення до себе, інших людей та оточуючого середовища. Цей процес відображається у способі, яким дитина взаємодіє із іншими дітьми та дорослими.

Наукові дослідження вказують на те, що в процесі розвитку дитина оволодіває сприйняттям та розумінням власних та чужих емоцій, вчиться виявляти емпатію та співпереживання [17]. Ці навички є ключовими для успішної соціальної взаємодії та спілкування із іншими людьми. Тому вивчення розвитку ЕІ в дошкільному віці допомагає краще зрозуміти, як діти сприймають світ навколо себе, як вони реагують на емоційні ситуації та як це впливає на їхні взаємини з іншими.

Розуміння та виявлення емоційних станів у дітей залежить від кількох факторів, включаючи тип та інтенсивність емоції, вік дитини та її емоційний досвід, а також володіння вербальними навичками.

Наростаюча частота порушень емоційної сфери у дошкільників, таких як страхи, тривожність, агресивність, свідчить про необхідність уваги до психологічного благополуччя дітей у цьому віці. Зокрема, у старшому дошкільному віці, разом із розвитком ЕІ, можуть з'явитися соціальні страхи та страх смерті, оскільки дитина стає усвідомленішою щодо свого місця у світі та навколишнього середовища. Масовий мультимедійний контент, доступність

дорослого матеріалу, а також загальний негативний емоційний фон у ЗМІ можуть поглибити ці емоційні проблеми серед дітей.

Отже, важливою є роль батьків й дорослих у фільтрації інформації, а також в наданні підтримки та розвитку навичок управління емоціями у дітей. Батьківський вплив на формування емоційної сфери дитини може бути досить сильним, оскільки переважно батьки й інші значущі дорослі користуються великим авторитетом у житті дитини й впливають на її сприйняття світу й самооцінку.

Теорія ЕІ (П. Селовея, Дж. Мейера, П. Селовей, Д. Карузо), яка поєднує афективні та когнітивні аспекти розвитку, підкреслює, що ЕІ є ключовим чинником у розвитку особистості та успішної адаптації у суспільстві [46].

У старшому дошкільному віці, через спілкування із дорослими та однолітками, емоційна сфера дитини інтелектуалізується, що сприяє розвитку її соціальних навичок та здатності до передбачення емоцій у інших. Важливою є роль спілкування в процесі формування ЕІ, оскільки саме у цьому процесі дитина навчається розуміти не лише інших, а й саму себе. Це допомагає дитині краще розуміти власні емоції й вміти ефективно взаємодіяти із оточуючими.

Більшість дослідників емоційної сфери (А.Еткінд, К.Ізард) наголошують, що емоції відіграють ключову роль у формуванні та керуванні поведінкою людини, особливо в дошкільному віці, коли емоційна сфера поступово розвивається та ускладнюється [43].

У старшому дошкільному віці емоційні стани дітей комбінуються й взаємовпливають один на одного, і це може мати велике значення для їхньої поведінки та взаємодії із оточуючим світом. Наприклад, процеси зацікавлення та творчого підйому можуть тимчасово приглушати почуття стомленості, що свідчить про складний та нюансований характер емоційного досвіду дитини. Розуміння цих процесів допомагає батькам, вчителям та іншим дорослим краще розуміти та підтримувати емоційний розвиток дитини.

Розуміння та вміння керувати своїми емоціями є важливими аспектами формування емоційної компетентності у дошкільників. Розрізнення та

усвідомлення власних емоцій дає дитині засоби для ефективного взаємодії зі світом навколо неї. Розуміння почуттів інших дозволяє їй сприймати та реагувати на емоційний досвід оточуючих. Вміння конструктивно виражати емоції сприяє ефективному спілкуванню та розвитку взаєморозуміння. Крім того, контроль над емоційною поведінкою та корекція поведінки з урахуванням почуттів інших людей важливі для розвитку соціальних навичок та адаптації у суспільстві. Ці компетенції допомагають дітям ефективно взаємодіяти зі світом та успішно вирішувати конфліктні ситуації [8].

ЕІ дитини старшого дошкільного віку проявляється у поведінці у взаємозв'язку із етичними установками та рівнем свідомості цінності себе та інших. Поведінкові показники включають вміння слухати, готовність та здатність до колективної взаємодії. Така поведінка є притаманною дітям, що почувають себе у психологічно комфортних умовах та показником яких є позитивний настрій. Тому, важливим компонентом емоційної сфери є настрій – довгостроковий емоційний фон, який впливає на усі психічні процеси. Настрій відіграє важливу роль у формуванні та прояві ЕІ у старших дошкільників.

Позитивний настрій сприяє створенню комфортної атмосфери для розвитку емоційної компетентності, сприяючи активній взаємодії з оточуючим середовищем та позитивним сприйняттям своїх та чужих емоцій. Діти, які почуваються комфортно, зазвичай більш схильні до активної взаємодії із іншими та демонструють більш розвинені соціальні навички, такі як співпраця та співчуття. Їхня здатність до колективної взаємодії та слухання свідчить про високий рівень емоційної компетентності. Отже, настрій може впливати на сприйняття та виявлення емоцій, а також на готовність до соціальної взаємодії та колективної поведінки у дітей дошкільного віку.

Загалом, старший дошкільний вік є сенситивним періодом для розвитку емоційної сфери дитини. У дошкільному періоді спостерігається загалом:

Зростання складності емоцій. Емоційний розвиток дошкільників є поступовим процесом, який характеризується зростанням складності їхніх

емоцій. Почуття стають більш виразними та різноманітними, що обумовлено розширенням їхнього життєвого досвіду, спілкуванням та самостійністю.

Ситуативний характер емоцій: В емоційному житті дітей дошкільного віку переважає ситуативний підхід. Емоції тісно пов'язані з конкретними ситуаціями, особливостями взаємодії з близькими людьми та розвитком мовлення.

Соціалізація емоційної сфери: В цьому віковому періоді відбувається активна соціалізація емоційної сфери. Дошкільники навчаються виражати свої емоції відповідно до соціальних норм, а також розуміти та реагувати на емоції інших людей.

Розвиток в стосунках із близькими людьми: Емоції та почуття дітей дошкільного віку найяскравіше проявляються у стосунках з батьками, вихователями та друзями. Це свідчить про значний вплив оточення на емоційний розвиток дитини [8].

Загалом, емоційний розвиток дошкільників є складним процесом, який включає в себе зростання складності емоцій, соціалізацію емоційної сфери та розвиток взаємин з близькими людьми.

Особистий негативний емоційний досвід, зумовлений деструктивними родинними стосунками, може суттєво вплинути на формування емоційного стану та психічного здоров'я дитини. Особливо важливою є роль родинних взаємин у формуванні емоційного фону та ставлення до себе і оточуючих.

Негативні родинні взаємини, такі як конфлікти, насильство, недовірливість, психологічне та фізичне насильство, можуть створювати стресові ситуації для дитини, що може призвести до розвитку різних емоційних проблем. Наприклад, надмірна критичність або невпевненість у собі можуть перешкоджати здоровому емоційному розвитку. Розвинена емоційна сфера дитини старшого дошкільного віку є важливим компонентом психічного здоров'я людини на протязі всього її життя. Тому важливо створити позитивне та підтримуюче середовище для дітей в цьому віці, щоб сприяти їхньому емоційному розвитку та психічному благополуччю. Важливою є підтримка

родини, психологічна підтримка та можливість відчувати безпеку та розуміння у своєму оточенні [31].

Таким чином, загальновизнаними новоутвореннями емоційної сфери дошкільників, є емоційна децентрація, емпатія, здатність диференціювати емоції за ознаками (пантомімічними, мімічними, інтонаційними), розвиток ЕІ який є результатом процесів децентрації. Відсутність чи слабка вираженість цих новоутворень є на думку більшості дослідників підґрунтям емоційних відхилень та психологічного неблагополуччя старших дошкільнят.

Висновки до першого розділу

На основі теоретичного аналізу проблеми дослідження соціально-психологічних особливостей прояву ефекту Піаже у дітей дошкільного віку з'ясовано, що егоцентризм є центральною особливістю мислення, що представляє собою рецесивну розумову позицію. Своєрідність мови, дитячої логіки та уявлень про світ є лише наслідком цієї егоцентричної розумової позиції

Перехід від егоцентризму до децентрації відображається на всіх рівнях розвитку пізнання. Цей процес є загальним і необхідним для розвитку розуму. Щоб здійснити цей перехід, потрібен спеціальний інструмент, який дозволить пов'язати факти між собою та децентрувати об'єкти відносно сприйняття та власних дій. Ж. Піаже вважав, що розвиток полягає в зміні розумових позицій та усвідомленні «Я», яке поступово розвивається. Зміна розумових позицій відбувається під впливом соціальних взаємин, що розвиваються. Суспільство розглядається Ж. Піаже як сукупність соціальних відносин, серед яких виділяються відносини примусу й відносини кооперації.

У старшому дошкільному віці відбувається становлення процесів децентрації, зростання самостійності та незалежності. Сюжетно-рольова гра надає найбільший внесок у формування емоційної сфери та емоційного інтелекту дошкільників, що є важливим елементом побудови ефективної

системи міжособистісної взаємодії та соціально-психологічного розвитку загалом.

Перехід від центрації до децентрації відіграє величезну роль у психологічному й інтелектуальному розвитку дитини. Коли дитина починає децентруватися, вона здатна розглядати світ не лише з власної точки зору, але й з точки зору інших людей. Це відкриває перед нею нові можливості для сприйняття та розуміння світу навколо. Перехід до децентрації означає, що дитина починає враховувати думки, почуття та перспективи інших людей. Вона вміє уявити себе на місці іншої людини і зрозуміти, яким чином вона бачить світ. Це дозволяє їй розвивати емпатію, співпереживання та співробітництво. Перехід від центрації до децентрації може бути складним процесом, але він дуже важливий для соціального та когнітивного розвитку дитини. Він допомагає їй стати більш адаптивною та здатною до взаємодії з оточуючим світом та іншими людьми.

Емоційний інтелект дитини старшого дошкільного віку включає в себе інтегровану здатність орієнтуватися, розрізняти та виражати емоції, а також готовність до орієнтації на інших, врахування їхнього емоційного стану під час міжособистісної взаємодії та власних дій. Старший дошкільник починає оволодівати «мовою» почуттів та емоцій, навчається виражати власні переживання за допомогою рухів, міміки та жестів, інтонацій голосу. Його емоційні переживання все більше стають вербалізованими. У старшому дошкільному віці прояви емпатії залежать від таких чинників, як близькість об'єкта емпатії, інтенсивність стимулу, попередній досвід та установок референтної групи. Емпатійні переживання можуть мати як негативний, так і позитивний знак.

Соціальні емоції розвиваються, формуються вищі почуття: моральні, естетичні та інтелектуальні (зацікавлення, здивування, радість від досягнення успіху). Ігрова діяльність стає основним джерелом, що забезпечує їх розвиток на цьому етапі. Гра вважається школою емоцій та людських стосунків для дитини.

Таким чином, загальновизнаними новоутвореннями емоційної сфери дошкільників, є емоційна децентрація, емпатія, здатність диференціювати емоції за ознаками (пантомімічними, мімічними, інтонаційними), розвиток ЕІ який є результатом процесів децентрації. Відсутність чи слабка вираженість цих новоутворень є на думку більшості дослідників підґрунтям емоційних відхилень та психологічного неблагополуччя старших дошкільнят.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ

2.1. Методи дослідження

З метою визначення соціально-психологічних особливостей когнітивного розвитку дітей дошкільного віку, а саме, їх здатності до розуміння емоцій, оцінки сформованості емоційного інтелекту ми провели емпіричне дослідження, у якому прийняли участь діти (віком 5–6 років) старшого дошкільного віку.

Емпіричною базою дослідження став заклад дошкільної освіти № 187 у місті Львові. Вибірку дослідження склали 70 дітей (35 хлопців і 35 дівчат) віком від 5 до 7 років, які відвідують старшу групу цього закладу дошкільної освіти.

Нами використано наступні психодіагностичні методики:

1. Комплексна методика М. Нгуена [4] для визначення емоційного інтелекту дошкільників, що містить:

1. Проективну методику «Домальовування: світ речей – світ людей – світ емоцій»;

2. Проективну методику «Три бажання»;

3. Методика «Що – чому – як».

2. Методика «Емоційна ідентифікація» (О. Ізотова, Є. Нікіфоров) [10].

3. Методика «Кактус» М. О. Панфілової [10] (див. Додаток В).

Далі розглянемо детальніше обрані нами методики.

Комплексну методику, розроблену М. Нгуеном, в'єтнамським вченим у 2008 році, спрямовано на оцінку емоційного інтелекту дітей, їх здатності переживати важливі для них події та співчувати оточуючим людям. Методика включає діагностичні інструменти, такі як «Домальовування», «Три бажання», «Що – чому – як», які допомагають визначити емоційну орієнтацію дітей: чи

спрямовані вони на світ речей або людей, на себе або на інших. Крім того, методика аналізує, як діти вирішують проблеми, виходячи з цієї орієнтації. (Детальніше див. Додаток А).

Методика «Емоційна ідентифікація» (О. Ізотової, Є. Нікіфорова) дозволяє оцінити ЕІ та емоційну сферу старших дошкільників, виявити їхні сильні та слабкі сторони в емоційному розвитку. Методику складають дві діагностичні серії. Згідно з доказовими дослідженнями, вона є ефективною у вивченні рівня сформованості розуміння інших людей: вміння розпізнавати їхні емоції, розмірковувати над можливими мотивами та намірами, а також передбачати їхню поведінку відповідно до цих намірів, почуттів та мотивів (див. Додаток Б).

Методика «Кактус» М. Панфілової, яка використовується для вивчення емоційно-особистісної сфери дитини, є цікавим інструментом для оцінки емоційного розвитку та особистісних особливостей. Малювання казкового кактуса може відображати не лише творчість та уяву дитини, але й вираження її емоційного стану та відношення до себе та оточуючого світу. Запитання для уточнення інтерпретації можуть допомогти зрозуміти, як саме дитина сприймає світ навколо себе через образ кактуса як казкового персонажа. Наприклад, якщо дитина малює кактус з великими шипами, це може вказувати на відчуття оборони або захисту. У той же час, кольори, які вона вибирає для малюнка, також можуть відображати її емоційний стан або настрій (див. Додаток В).

Статистична обробка даних здійснювалася із використанням статистичної програми SPSS 22.0

2.2. Аналіз результатів дослідження

Проаналізуймо емпіричні дані, які ми отримали за кожною із методик. Проведення проєктивної методики «Домальовування: світ речей – світ людей – світ емоцій» дозволило нам визначити особливості емоційної спрямованості дітей. Це включало аналіз того, на що або на кого старші дошкільники найбільше орієнтуються: на предмети навколишнього середовища, на людей або на їхні емоційні переживання. Дітям було надано 15 хвилин для того, щоб

домалювати до 3 геометричних фігур (овал, коло, трикутник) будь-які деталі, так, щоб створилися завершені змістовні малюнки.

Аналіз результатів цієї методики дозволив виявити три рівні ЕІ. Низький рівень із орієнтацією на світ речей виявлено у 16 дітей (22,86%): 8 дівчаток й 8 хлопців; середній рівень зі спрямованістю на світ людей – у 35 дітей (50%): 16 дівчаток та 19 хлопців; високий рівень із орієнтацією на світ емоцій – у 19 дітей (27,14%): 11 дівчаток та 8 хлопців. Статистично значущих відмінностей за цими шкалами відносно статі нами не було виявлено. Результати дослідження наведені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

**Результати дослідження особливостей ЕІ (емоційної спрямованості)
дошкільників за методикою «Домальовування: світ речей – світ людей –
світ емоцій» М. Нгуена**

Рівень емоційного інтелекту	Кількість дітей (абс.)	Кількість дітей у %
Високий	19	27,14%
Середній	35	50%
Низький	16	22,86%

Якісний аналіз даних показав нам, що більшість дітей (22,86%) намалювали малюнки, на яких зображені різні предмети чи тварини, що відображають їхній життєвий досвід та побут (наприклад, м'ячик, дерево, квітка, сонечко, зайчик тощо).

Також 50% дітей зобразили хоча б на одному із трьох малюнків, людину, що свідчить про соціальну спрямованість респондентів. У дошкільників поступово розширюється сфера спілкування та їх соціальних контактів, що призводить до зростання спрямованості на інших людей. На малюнках 27,14% дітей зобразили людське обличчя із яскраво вираженим емоційним станом.

За допомогою методики «Три бажання» було виявлено, що 50% досліджених дітей мали орієнтацію на себе та виявили низький рівень розвитку ЕІ. Ця орієнтація може свідчити про більшу увагу дітей до власних потреб і

бажань. 9 дітей/ хлопчиків (12,86%) проявили високий рівень ЕІ, який характеризується здатністю сприймати й розуміти емоції та почуття інших. Серед 26 досліджуваних (37,14%) був виявлений середній рівень розвитку ЕІ, включаючи 9 дівчаток і 17 хлопчиків. Ці дані представлені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Результати дослідження особливостей ЕІ (здатності до емоційної децентрації) дошкільників за методикою «Три бажання» М. Нгуена

Рівень емоційного інтелекту	Кількість дітей (абс.)	Кількість дітей у %
Високий	9	12,86%
Середній	26	37,14%
Низький	35	50%

Під час якісного аналізу отриманих даних виявлено, що у дошкільників малюнки стосуються власних бажань, що може свідчити про їхній егоцентризм, низький рівень здатності до емоційної децентрації. У цьому віці формування емоційної децентрації, як одного із психологічних механізмів розвитку ЕІ, хіба розпочинається. Тому дитина в цьому віці більше зосереджена на власних потребах і бажаннях, аніж на потребах чи бажаннях інших людей. Під час індивідуальних розмов з дітьми ми конкретизували, що саме вони намалювали і для кого призначений намальований предмет.

Типові відповіді дітей включали: «Я хочу, щоб мені подарували таку іграшку на день народження», «Я хочу мати таку ж ляльку, як у моєї подруги (ім'я)».

Більш ніж третина дітей намалювали два чи три малюнки, в яких висловлювали свої бажання «для інших людей», таких як тато, мама, сестри або братики. Ці бажання переважно стосувались конкретних предметів (наприклад, новий телефон для мами, м'яч для братика), але менша кількість бажань включала конкретні дії, що стосувались інших (наприклад, прогулянка з братиком у парку, купівля ліків для дідуся тощо).

Важливо зазначити, що бажання, пов'язані із емоційним станом оточуючих людей (наприклад, щоб тато і мама завжди були веселими тощо), більш поширені серед дівчат, ніж серед хлопчиків.

Отже, отримані дані свідчать, що в більшості старших дошкільників спостерігаються прояви егоцентризму, що є проявом феномену Піаже. Емоційна децентрація у них ще не є дуже розвиненою.

Згідно методики «Що – чому – як» ми вивчали готовність дитини співчувати та розуміти емоційний стан інших, здатність її до емпатії. Спочатку дітям ми зачитували розповідь, яка стосувалася взаємин між дітьми. Потім їм пропонували відповісти на запитання, які стосувалися вирішення певного морального конфлікту, описаного у цій розповіді.

Ця методика дозволила нам визначити ступінь готовності дітей розуміти емоційний стан людини, співчувати їй та піклуватися про неї. Низьку готовність до співчуття й розуміння емоційного стану іншої людини було виявлено у 5 дівчаток (7,14% дошкільників).

Середній рівень готовності до співпереживання та піклування про інших продемонстрували 52 дошкільників (74,29%), із них 20 дівчаток та 32 хлопців. Високий ступінь готовності зафіксовано у 13 дітей (18,57%), із них 10 дівчат та 3 хлопці. Результати дослідження наведені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Результати дослідження особливостей ЕІ (емпатії) дошкільників згідно з методикою «Що – чому – як» М. А. Нгуена

Рівень емоційного інтелекту	Кількість дітей (абс.)	Кількість дітей у %
Високий	13	18,57%
Середній	52	74,29%
Низький	5	7,14%

Аналізуючи відповіді дітей, можна зазначити, що у ст. дошкільників розвивається здатність емпатійно ставитися до інших людей. Значна частина

дітей (74,29%) має середній рівень готовності до співпереживання емоційних станів інших. Вони співчують людям у потребі, але можуть виявляти емпатію лише на рівні відчуття емоційного стану іншої людини, не завжди переходячи до конкретних дій. У 7,14% дітей спостерігається низький рівень емпатії, коли позитивне чи негативне ставлення до іншої особи ще не стабільне. Це може проявлятися в агресивному спрямуванні під час конфліктів.

Тільки 18,57% старших дошкільників проявляють високий рівень емпатії, готовність враховувати емоційний стан іншої людини й емпатійно ставитися до неї. Ці діти можуть розуміти та керувати емоціями інших, оцінювати ситуацію та запропонувати конструктивні шляхи вирішення конфлікту, проявляючи доброзичливість, турботливе ставлення до інших.

Таким чином, використання методик М. Нгуена, дозволило порівняти отримані результати й визначити рівень розвитку ЕІ старших дошкільників в цілому.

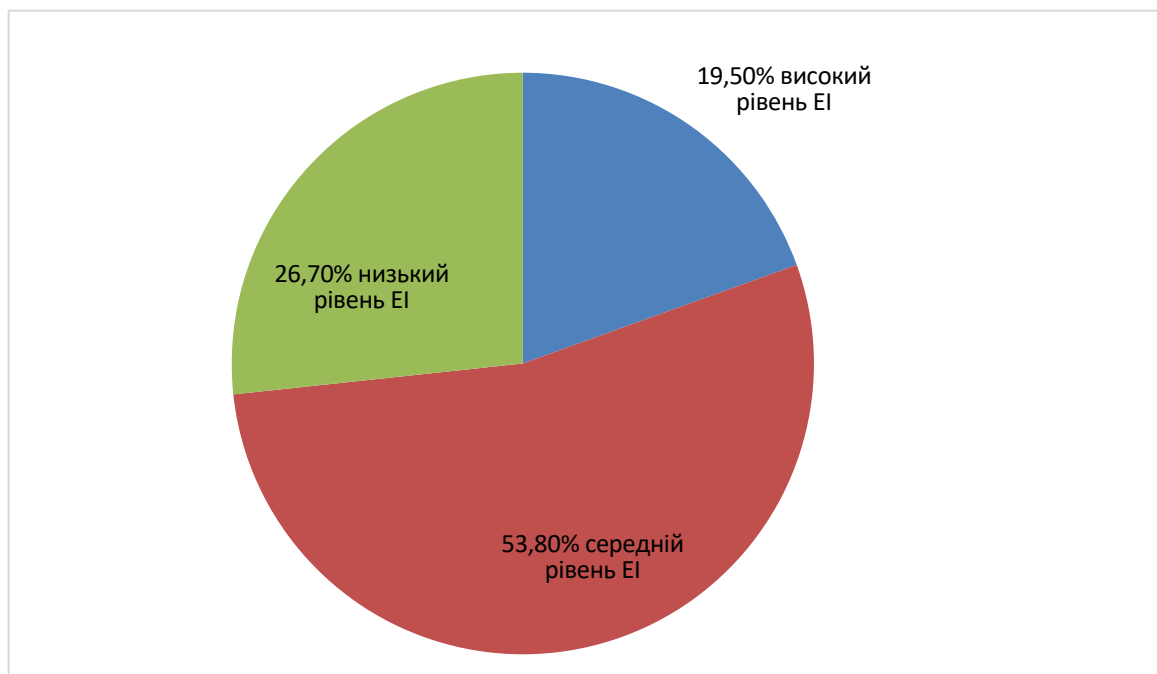

Рис. 2.1 Рівень розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників у цілому згідно комплексної методики М. Нгуена

Із діаграми видно, що у більшості дітей старшого дошкільного віку спостерігається середній рівень розвитку ЕІ (53,8%), а також низький рівень

(26,7%). Це означає, що ці діти ще не зовсім вміють ідентифікувати емоції за зовнішніми проявами (рухами, мімікою, жестами), мають складнощі у висловленні своїх емоційних переживань словами, що свідчить про обмежений словник емоцій. Поведінку цих дітей характеризують безпосередність та імпульсивність, вони ще не володіють навичками ефективного контролю свого емоційного стану й управління емоціями, особливо негативними.

Слід зазначити, що лише у 19,5% дітей виявлено високий рівень ЕІ. Такі дошкільники відрізняються розвиненою здатністю розуміти емоції й адекватно реагувати у соц. середовищі. Вони проявляють експресивність, високий рівень емоційної децентрації, спрямованість на інших, що виявляється у спілкуванні й поведінці.

Далі розглянемо результати дослідження, проведеного за методикою «Емоційна ідентифікація» (Серія №1). Ця серія спрямована на оцінку рівня ідентифікації, вербалізації й відтворення емоцій.

Згідно з результатами, за показником «ідентифікація емоцій», високий рівень нами був виявлений у 12,86% старших дошкільників (9 дівчаток), середній - у 70% (49 дошкільників: 26 хлопчиків і 23 дівчаток), а низький – у 17,14% досліджуваних (12 хлопчиків). Іншими словами, більшість дітей виявила помірну здатність співставляти емоційний об'єкт із емоційним еталоном.

Таблиця 2.4

Розподіл дошкільників за рівнями сформованості сприйняття й розуміння емоційних станів, %

Показники	Рівні сформованості сприйняття та розуміння емоційних станів		
	Високий	Середній	Низький
Ідентифікація емоцій	12,86 %	70 %	17,14%
Вербалізація емоцій	10%	64,29%	25,71%
Відтворення емоцій	10%	50%	40%

У 10% досліджуваних (7 хлопчиків) було виявлено високий рівень вербалізації емоційних уявлень, що виявляється у їх здатності описувати почуття, називати конкретну поведінку, яка викликала ці почуття. У 64,29% дітей (45 ст. дошкільників, серед яких 28 хлопчиків та 17 дівчаток) спостерігався середній рівень цієї здатності, тоді як у 25,71% дітей (18 дівчат) вона була слабо розвиненою. Щодо рівня відтворення емоцій (виразності та довірливості), середній рівень був виявлений у 50% дошкільників (35 дітей, з яких 23 хлопчики і 12 дівчат), високий - у 10% (7 хлопчиків), а низький - у 40% дошкільників (28 дітей, з яких 5 хлопчиків і 23 дівчини).

Отже, лише у невеликій кількості дошкільників спостерігався високий рівень розвитку усіх показників сформованості сприйняття та розуміння емоційних станів. Більшість дошкільників демонструвала недостатньо розвинені прояви емоційної децентрації.

Аналіз малюнків згідно методики «Кактус» вказує на переважання таких особистісних проявів як егоцентризм, тривожність, прагнення до домашнього захисту, демонстративність й агресивність. Такі прояви часто стають причинами нерозуміння власних емоцій і емоцій інших, а також недостатньої вміння керувати ними (див. рис. 2.2).

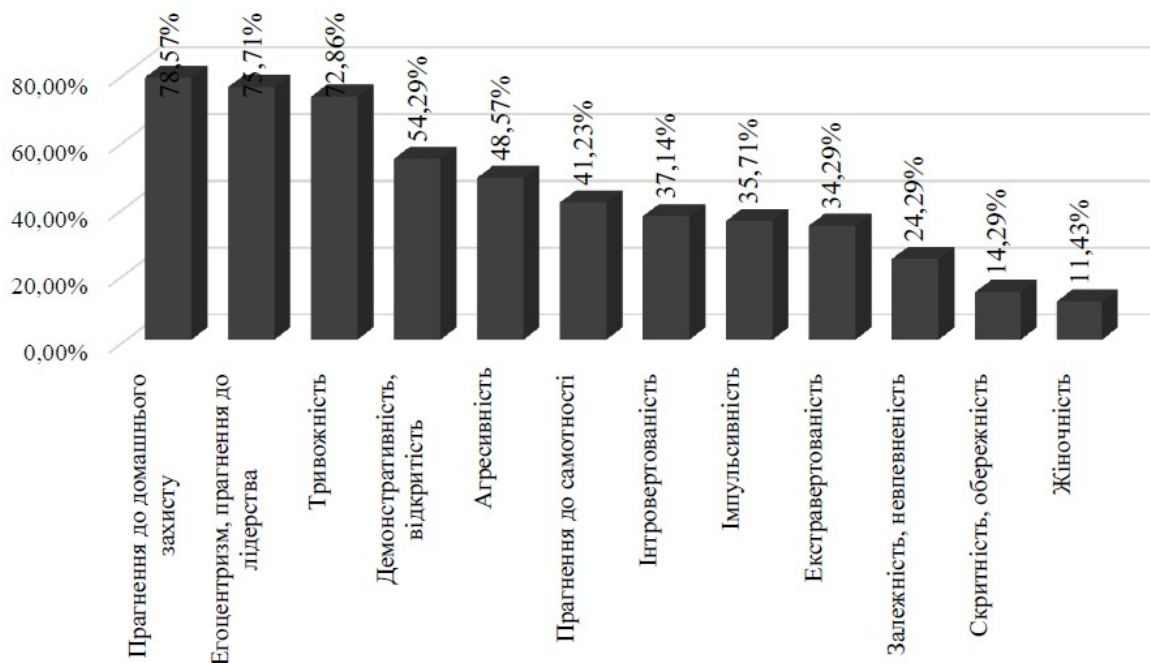

Рис. 2.2. Домінуючі особистісні прояви в дітей старшого дошкільного віку %

З метою оцінки відмінностей між хлопцями й дівчатами за усіма показниками методик нами був застосований U-критерій Манна-Уїтні. У рівнях сформованості ЕІ, орієнтаціях на світ людей, речей чи емоцій, готовності дитини урахувувати емоційний стан іншої людини, здатності співпереживати й турбуватися про інших статистично значущих відмінностей нами не виявлено.

На рівні тенденції можемо говорити лиш про відмінність за шкалою «вербалізація емоційних проявів» ($U=5,91$; $p=0,052$), яка переважає у дівчаток. Для вивчення особливостей ЕІ у дітей із різними рівнями його сформованості нами вибірку було розділено на три групи: із високим (27,14%), середнім (50%) й низьким (22,86%) рівнями.

Результати однофакторного дисперсійного аналізу показали наявність статистично значущих відмінностей між групами дітей із високим й низьким рівнями ЕІ за шкалами «обережність» (23,08, $p=0,00$), «відкритість» (29,46, $p=0,00$) та «прагнення до лідерства» (10,84, $p=0,04$), які суттєво переважають у дітей із розвинутим ЕІ.

Діти із низьким рівнем ЕІ демонструють вищі показники за шкалами «імпульсивність» (13,64, $p=0,01$), «тривожність» (8,18, $p=0,02$) та

«агресивність» (15,37, $p=0,00$). Діти із середнім рівнем ЕІ характеризуються вищими показниками за шкалами «імпульсивність», «інтровертованість» (13,34, $p=0,01$) та «прагнення до самотності» (11,63, $p=0,03$).

Отже, для переважної більшості ст. дошкільників характерні середні рівні розвитку ЕІ зі спрямованістю на світ людей, готовність до співпереживання, піклування про інших, орієнтація на себе. Також у них домінують такі особистісні поведінкові прояви, як егоцентризм, тривожність, прагнення до домашнього захисту, демонстративність й агресивність. Ці риси часто призводять до нерозуміння власних емоцій і емоцій інших, а також до невміння ними керувати.

Таким чином, більшість досліджуваних нами дошкільників демонструють соціально-психологічні прояви ефекту Піаже, прояви егоцентризму, що свідчить про недостатньо розвинену емоційну децентрацію.

Отже гіпотезу дослідження доведено на основі результатів емпіричного дослідження. Важливою залишається проблема розробки психолого-педагогічних технологій для соціально-емоційного розвитку, ЕІ, дітей дошкільного віку, що сприятиме пізнавальному розвитку та збереженню психічного здоров'я загалом. Нами розроблено рекомендації для педагогів і батьків щодо соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку (див. Додаток Г).

Висновки до другого розділу

Проведене нами емпіричне дослідження соціально-психологічних особливостей когнітивного розвитку дітей дошкільного віку дозволило сформулювати наступні висновки.

Констатовано, що у більшості дітей старшого дошкільного віку спостерігається середній рівень розвитку ЕІ (у 53,8%), а також низький рівень (у 26,7%). Це означає, що ці діти ще не зовсім вміють ідентифікувати емоції за зовнішніми проявами, мають складнощі у висловленні своїх емоційних переживань словами, що свідчить про обмежений словник емоцій. Поведінку

цих дітей характеризують безпосередність та імпульсивність, вони ще не володіють навичками ефективного контролю свого емоційного стану й управління емоціями, особливо негативними.

Слід зазначити, що лише у 19,5% дітей виявлено високий рівень ЕІ. Такі дошкільники відрізняються розвинутою здатністю розуміти емоції й адекватно реагувати у соціальному середовищі. Вони проявляють експресивність, високий рівень емоційної децентрації, спрямованість на інших, що виявляється у спілкуванні й поведінці.

Виявлено, згідно із результатами, за показником «ідентифікація емоцій», високий рівень у 12,86% старшихдошкільників, середній – у 70%, а низький – у 17,14% досліджуваних. Більшість дітей виявила помірну здатність співставляти емоційний об'єкт із емоційним еталоном. У 10% досліджуваних було виявлено високий рівень вербалізації емоційних уявлень, у 64,29% дітей спостерігався середній рівень цієї здатності, тоді як у 25,71% дітей вона була слабо розвинутою. Щодо рівня відтворення емоцій (виразності та довільності), середній рівень був виявлений у 50% дошкільників, високий - у 10%, а низький - у 40% дошкільників.

Застосування U-критерію Манна-Уїтні 3 метою оцінки відмінностей між хлопцями й дівчатами за усіма показниками методик не виявило статистично значущих відмінностей між хлопцями та дівчатками. Результати однофакторного дисперсійного аналізу показали наявність статистично значущих відмінностей між групами дітей із високим й низьким рівнями ЕІ за шкалами «обережність», «відкритість» та «прагнення до лідерства», які суттєво переважають у дітей із розвинутим ЕІ.

Діти із низьким рівнем ЕІ демонструють вищі показники за шкалами «імпульсивність», «тривожність» та «агресивність». Діти із середнім рівнем ЕІ характеризуються вищими показниками за шкалами «імпульсивність», «інтровертованість» та «прагнення до самотності».

Отже, лише у невеликій кількості дошкільників спостерігався високий рівень розвитку усіх показників сформованості сприйняття та розуміння

емоційних станів. Для переважної більшості ст. дошкільників характерні середні рівні розвитку ЕІ зі спрямованістю на світ людей, готовність до співпереживання, піклування про інших, орієнтація на себе. Також у них домінують такі особистісні поведінкові прояви, як егоцентризм, тривожність, прагнення до домашнього захисту, демонстративність й агресивність. Ці риси часто призводять до нерозуміння власних емоцій і емоцій інших, а також до невміння ними керувати. Отже, більшість досліджуваних нами ст. дошкільників демонструють соціально-психологічні прояви ефекту Піаже, прояви егоцентризму, що свідчить про недостатньо розвинену емоційну децентрацію.

Важливою залишається проблема розробки психолого-педагогічних технологій для соціально-емоційного розвитку, ЕІ, дітей ст. дошкільного віку, що сприятиме пізнавальному розвитку та збереженню психічного здоров'я загалом. Нами розроблено рекомендації для педагогів і батьків щодо соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

На основі теоретичного аналізу проблеми дослідження когнітивного розвитку дітей дошкільного віку з'ясовано, що егоцентризм є центральною особливістю мислення, що представляє собою рецесивну розумову позицію. Своєрідність мови, дитячої логіки та уявлень про світ є лише наслідком цієї егоцентричної розумової позиції

Перехід від егоцентризму до децентрації відображається на всіх рівнях розвитку пізнання. Цей процес є загальним і необхідним для розвитку розуму. Щоб здійснити цей перехід, потрібен спеціальний інструмент, який дозволить пов'язати факти між собою та децентрувати об'єкти відносно сприйняття та власних дій. Ж. Піаже вважав, що розвиток полягає в зміні розумових позицій та усвідомленні «Я», яке поступово розвивається. Зміна розумових позицій відбувається під впливом соціальних взаємин, що розвиваються. Суспільство розглядається Ж. Піаже як сукупність соціальних відносин, серед яких виділяються відносини примусу й відносини кооперації.

У старшому дошкільному віці відбувається становлення процесів децентрації, зростання самостійності та незалежності. Сюжетно-рольова гра надає найбільший внесок у формування емоційної сфери та емоційного інтелекту дошкільників, що є важливим елементом побудови ефективної системи міжособистісної взаємодії та соціально-психологічного розвитку загалом.

Перехід від центрації до децентрації відіграє величезну роль у психологічному й інтелектуальному розвитку дитини. Коли дитина починає децентруватися, вона здатна розглядати світ не лише з власної точки зору, але й з точки зору інших людей. Це відкриває перед нею нові можливості для сприйняття та розуміння світу навколо. Перехід до децентрації означає, що дитина починає враховувати думки, почуття та перспективи інших людей. Вона вміє уявити себе на місці іншої людини і зрозуміти, яким чином вона бачить світ. Це дозволяє їй розвивати емпатію, співпереживання та співробітництво. Перехід від центрації до децентрації може бути складним процесом, але він

дуже важливий для соціального та когнітивного розвитку дитини. Він допомагає їй стати більш адаптивною та здатною до взаємодії з оточуючим світом та іншими людьми.

Емоційний інтелект дитини старшого дошкільного віку включає в себе інтегровану здатність орієнтуватися, розрізняти та виражати емоції, а також готовність до орієнтації на інших, врахування їхнього емоційного стану під час міжособистісної взаємодії та власних дій. Старший дошкільник починає оволодівати «мовою» почуттів та емоцій, навчається виражати власні переживання за допомогою рухів, міміки та жестів, інтонацій голосу. Його емоційні переживання все більше стають вербалізованими. У старшому дошкільному віці прояви емпатії залежать від таких чинників, як близькість об'єкта емпатії, інтенсивність стимулу, попередній досвід та установок референтної групи. Емпатійні переживання можуть мати як негативний, так і позитивний знак.

Соціальні емоції розвиваються, формуються вищі почуття: моральні, естетичні та інтелектуальні (зацікавлення, здивування, радість від досягнення успіху). Ігрова діяльність стає основним джерелом, що забезпечує їх розвиток на цьому етапі. Гра вважається школою емоцій та людських стосунків для дитини.

Таким чином, загальновизнаними новоутвореннями емоційної сфери дошкільників, є емоційна децентрація, емпатія, здатність диференціювати емоції за ознаками (пантомімічними, мімічними, інтонаційними), розвиток ЕІ який є результатом процесів децентрації. Відсутність чи слабка вираженість цих новоутворень є на думку більшості дослідників підґрунтям емоційних відхилень та психологічного неблагополуччя старших дошкільнят.

Проведене нами емпіричне дослідження соціально-психологічних особливостей прояву ефекту Піаже дозволило сформулювати наступні висновки.

Констатовано, що у більшості дітей старшого дошкільного віку спостерігається середній рівень розвитку ЕІ (у 53,8%), а також низький рівень (у 26,7%). Це означає, що ці діти ще не зовсім вміють ідентифікувати емоції за

зовнішніми проявами, мають складнощі у висловленні своїх емоційних переживань словами, що свідчить про обмежений словник емоцій. Поведінку цих дітей характеризують безпосередність та імпульсивність, вони ще не володіють навичками ефективного контролю свого емоційного стану й управління емоціями, особливо негативними.

Слід зазначити, що лише у 19,5% дітей виявлено високий рівень ЕІ. Такі дошкільники відрізняються розвиненою здатністю розуміти емоції й адекватно реагувати у соціальному середовищі. Вони проявляють експресивність, високий рівень емоційної децентрації, спрямованість на інших, що виявляється у спілкуванні й поведінці.

Виявлено, згідно із результатами, за показником «ідентифікація емоцій», високий рівень у 12,86% старших дошкільників, середній – у 70%, а низький – у 17,14% досліджуваних. Більшість дітей виявила помірну здатність співставляти емоційний об'єкт із емоційним еталоном. У 10% досліджуваних було виявлено високий рівень вербалізації емоційних уявлень, у 64,29% дітей спостерігався середній рівень цієї здатності, тоді як у 25,71% дітей вона була слабо розвиненою. Щодо рівня відтворення емоцій (виразності та довільності), середній рівень був виявлений у 50% дошкільників, високий – у 10%, а низький – у 40% дошкільників.

Застосування U-критерію Манна-Уїтні 3 метою оцінки відмінностей між хлопцями й дівчатами за усіма показниками методик не виявило статистично значущих відмінностей між хлопцями та дівчатками. Результати однофакторного дисперсійного аналізу показали наявність статистично значущих відмінностей між групами дітей із високим й низьким рівнями ЕІ за шкалами «обережність», «відкритість» та «прагнення до лідерства», які суттєво переважають у дітей із розвинутим ЕІ.

Діти із низьким рівнем ЕІ демонструють вищі показники за шкалами «імпульсивність», «тривожність» та «агресивність». Діти із середнім рівнем ЕІ характеризуються вищими показниками за шкалами «імпульсивність», «інтровертованість» та «прагнення до самотності».

Отже, лише у невеликій кількості дошкільників спостерігався високий рівень розвитку усіх показників сформованості сприйняття та розуміння емоційних станів. Для переважної більшості ст. дошкільників характерні середні рівні розвитку ЕІ зі спрямованістю на світ людей, готовність до співпереживання, піклування про інших, орієнтація на себе. Також у них домінують такі особистісні поведінкові прояви, як егоцентризм, тривожність, прагнення до домашнього захисту, демонстративність й агресивність. Ці риси часто призводять до нерозуміння власних емоцій і емоцій інших, а також до невміння ними керувати. Отже, більшість досліджуваних нами ст. дошкільників демонструють соціально-психологічні прояви ефекту Піаже, прояви егоцентризму, що свідчить про недостатньо розвинену емоційну децентрацію.

Важливою залишається проблема розробки психолого-педагогічних технологій для соціально-емоційного розвитку, ЕІ, дітей ст. дошкільного віку, що сприятиме пізнавальному розвитку та збереженню психічного здоров'я загалом. Нами розроблено рекомендації для педагогів і батьків щодо соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атемасова О. А. Проблеми розвитку та корекція емоційної сфери. Харків: Ранок, 2018. 176 с.
2. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2005. 308 с.
3. Галян О. Молодший школяр: психологічні аспекти виховання. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ, 2009.
4. Готовність та адаптація дитини до школи / упоряд. О. Главник. Київ: Главник, 2007. 192 с.
5. Гуд Г. О. Емоційна сфера особистості: теоретико-методологічний аспект дослідження. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / гол. ред. С. Д. Максименко. Київ; Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2018. Т. XIV. Вип. I. С. 84–94.
6. Гуд Г. О. Негативні переживання дітей дошкільного й молодшого шкільного віку: психодіагностичний контекст досліджень. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / гол. ред. С. Д. Максименко. Київ; Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2018. Том IX. 3. Вип. 11. С. 381–393
7. Гуменкова Л., Кашинська Г. Особистість дошкільника. Київ: Главник, 2008. 176 с.
8. Емоційний розвиток дитини / упоряд. С. Максименко. Київ: Мікрос–СВС, 2003. 112 с.
9. Залеська О. Діти в умовах травматичної кризи. Психолог: всеукраїнська газета для психологів, учителів, соціальних педагогів. 2015. № 11–12. С. 35–38.
10. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Либідь, 2007. 253 с.
11. Ковальчук З. Я. Історія психології: курс лекцій. Частина 2: для студентів спеціальностей «Психологія», «Практична психологія». Львів: ЛьвДУВС, 2013. 344 с.

12. Кондратенко Л. Розумові здібності дитини. Київ: Главник, 2004. 112 с.
13. Кононко О. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному віці). Київ: Освіта, 1998. 255 с.
14. Кулачківська С., Ладивір С. Я-дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку). Київ: Нора-принт, 1996. 108 с.
15. Кутішенко В. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Центр учб. літератури, 2005. 128 с.
16. Дуткевич Т.В. Д 84 Дошкільна психологія: Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2007. 392 с.
17. Дерев'янка С.П. Актуалізація емоційного інтелекту в емоціогенних умовах. Соціальна психологія. 2008. № 1. С.96–104.
18. Зарицька В.В. Розвиток емоційного інтелекту в контексті компетентнісно спрямованої освіти. Компетентнісно спрямована освіта: перший досвід, порівняльні підходи, перспективи : матер. Всеукр. наук.- практ. конф. (м. Київ, 28 квітня 2021 р.). Київ : Ін-т сучасн. підр., 2021. 92 с.
19. Колтунович Т. А., Поліщук О. М. Особливості емоційного інтелекту у майбутніх вихователів. Молодий вчений. 2018. № 4 (56). С. 218–227.
20. Кузьменко В. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років. Київ: НПУ, 2005. 354 с.
21. Кучеренко Ж. Емоційний інтелект дошкільників: шляхи розвитку. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2016. № 7. С. 54–59.
22. Лящ О. П. Детермінанти та можливості формування емоційного інтелекту особистості. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки. Випуск 1(46). 2017, С. 210–216.
23. Манилюк Ю. Оптимальна модель педагогічної взаємодії у дитсадку. Дошкільне виховання. 2012. №8. С. 11–15.
24. Мислення дитини /упоряд. С.Максименко. Київ: Главник, 2004. 112 с.

25. Мельник Н. В. Емоційний розвиток особистості як основа формування емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2018. № 4. С. 69-74.
26. Науменко О. Особливості становлення самоєфективності в дошкільному віці. Що дає вальдорфська педагогіка дитині. Київ: Марич, 2010. 64 с.
27. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості. Психологія і суспільство. 2004. № 4. С. 95–109.
28. Павелків Р., Цигипало О. Дитяча психологія. Київ: Академвидав, 2008. 432 с.
29. Павелків Р., Цигипало О. Дитяча психологія: навч. посіб. для самостійної роботи студента. Київ: Академвидав, 2011. 376 с.
30. Піроженко Т. Мовлення дитини: психологія мовленнєвих досягнень. Київ: Главник, 2005. 112 с.
31. Подоляк Л. Основи вікової психології. Київ: Главник, 2006. 112 с.
32. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник: навчальний посібник. Київ: Каравела, 2012. 328 с.
33. Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. Київ: Рута, 2011. 320 с.
34. Психологія: Навч. Посіб. / О.В.Винославська, О.А.Бреусенко-Кузнєцов, В.Л.Зливков та ін.; За наук. ред. О.В.Винославської. 2-е вид., перероб. та доповн. Київ, 2019. 390 с.
35. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія. Київ: Академвидав, 2011. 384 с.
36. Становлення внутрішньої картини світу дошкільника : монографія / [Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, О.О. Вовчик-Блакитна та ін.] ; за ред. Т.О. Піроженко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 236 с.

37. Сопрун Ірина Павлівна. Розвиток емоційної сфери дітей дошкільного віку в різних соціальних умовах виховання: Дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського. Одеса, 2000. – 236 с.
38. Шевченко Н. Особистість молодшого школяра. Київ: Главник, 2008. 128 с.
39. Шпак М. В. Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень. Психологія особистості. 2014. № 1 (2) С. 282-287.
40. Царькова О. В. Теоретичні аспекти прояву психологічного феномену тривожності. Актуальні проблеми психології. 2015. Т. 7. Вип. 38. С. 479–491.
41. Чекстере О.Ю. Погляди Ж. Піаже на особливості егоцентризму дитячого мислення. Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / за ред. академіка С.Д. Максименка. К.: Главник, 2008, – Том X. - Частина 8. – С.632-642.
42. Bar-On R. Emotional Quotient Inventory: Technical Mannual (A Measure of Emotional Intelligence). Toronto : Multi-Health Systems, 2007. 216 p.
43. Gardner H. Multiple intelligences: the theory in practice. New York : Basic Books, 1993. 304 p.
44. Goleman D. Sex roles reign powerful as ever in the emotions. The New York Times. August
45. Hoffman M. Empathy, role taking and development of altruistic motives // Takela M. (ed.). Moral development and behavior / Ed. by Takela M. New York : Holl, 1976.
46. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D. Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. Psychol. Inq. 2004. V. 15. № 3. P. 197–215.

ДОДАТКИ

Додаток А

Проективна методика «Домальовування: світ речей – світ людей – світ емоцій» (М. А. Нгуен)

Мета. Виявити емоційну орієнтацію дитини – на світ речей або на світ людей.

Матеріали: аркуші паперу із зображеннями геомертичних фігур, олівець.

Інструкція. Психолог пропонує дітям за 15 хвилин додати (домалювати) до фігур будь-які деталі, щоб вийшли малюнки зі смислом.

Обробка результатів. – 0 балів – домальовування відсутнє; зображений предмет або тварина; – 1 бал – зображено людське обличчя; – 2 бали – зображена людина (виражено її емоційний стан або вона зображена в русі). Рівень розвитку емоційного інтелекту: низький: 0 балів; середній 1–2 бали; високий: 3–6 балів.

Проективна методика «Три бажання» (М. А. Нгуен)

Мета. Виявити емоційну орієнтацію дитини на себе або на інших людей.

Матеріали: аркуші паперу, кольорові олівці. Інструкція. «Уявіть собі, що золота рибка може виконати три бажання. Що б ви побажали? Намалюйте!».

Обробка результатів: – 0 балів – малюнок відсутній; – 1 бал – малюнок пов'язаний з бажанням «для себе»; – 2 бали – малюнок пов'язаний з бажанням «для інших людей».

Рівень розвитку емоційного інтелекту: – низький: 0–3 бали – середній: 4 бали – високий: 5–6 балів

Після закінчення малювання з дітьми проводиться бесіда для з'ясування характерних бажань.

Методика «Що – чому – як» (М. А. Нгуен)

Мета. Виявити ступінь готовності дитини враховувати емоційний стан іншої людини, співпереживати, піклуватися про нього.

Інструкція. «Зараз я прочитаю вам розповідь. Ваше завдання: слухати уважно, а потім відповісти на мої запитання «.

Текст для дівчат: «Мене звати Аня. Я вчуся в першому класі. У мене є старша сестра Таня. Одного разу ми їхали на машині і потрапили в аварію. Ми були легко поранені. У Тані була зламана права рука, але вона скоро зажила. А у мене на обличчі була глибока подряпина, і через місяць залишився шрам. Шрам невеликий, але все хлопці в школі його помічають, особливо хлопчик на ім'я Вова. Вова - заводила серед хлопців. І ви знаєте, він і його друзі стали наді мною сміятися. Мені було дуже прикро. Я навіть не хотіла більше ходити в школу. Таня дізналася про це. Днями я все-таки як завжди пішла в школу з Танею. Біля входу стояв Вова з друзями. Побачивши мене, вони почали про щось шепотітися і сміятися. Моя сестра відразу підійшла до них і щось сказала Вові. Я стояла далеко від них, тому нічого не чула. Я тільки знаю, що саме після розмови з Танею Вова і його друзі перестали наді мною сміятися. Я пишаюся тим, що я - молодша сестра Тані і тим, що у мене є старша сестра, яка завжди мені допоможе. Але я до сих пір не знаю, що ж Таня сказала Вові і хлопцям. Як ви думаєте, що вона їм сказала? «

Текст для хлопців: «Мене звуть Антон. У мене є старший брат Юра. Нещодавно я почав вчитися кататися на велосипеді. Перший час я часто падав, і сусідські хлопчики з мене сміялися. Мені було дуже прикро. Я навіть хотів закинути велосипед. Але Юра вирішив мені допомогти. В один прекрасний день ми з Юрою вийшли у двір з велосипедом. Там нас побачили хлопці. Вони почали про щось шепотітися і сміятися. Мій старший брат відразу підійшов до них і щось сказав. Я стояв далеко від них, тому нічого не чув. Я тільки знаю, що саме після розмови з Юрою хлопчики перестали наді мною сміятися. Я пишаюся тим, що я - молодший брат Юри і тим, що у мене є старший брат,

який завжди мені допоможе. Але я до сих пір не знаю, що ж Юра сказав хлопцям. Як ви думаєте, що він їм сказав? Обробка результатів. Дитина, відповідаючи на питання психолога, повинен вирішити певну проблему, пов'язану з відносинами між дітьми, їх оцінкою ситуацій і розумінням емоційних станів інших людей. Відповіді оцінюються за трибальною шкалою (відповідно до критеріїв, які використовуються в тесті Д. Векслера).

Що Таня (Юра) сказала (сказав) хлопцям? – 0 балів – дитина не відповідає або дає такі варіанти відповіді: «Не смійтеся», «Що ви робите?», «Як вам не соромно». – 1 бал – «Старша сестра (старший брат) погрожувала (погрожував) хлопцям; – 2 бали – конструктивне рішення проблеми.

Варіанти конструктивного рішення: – старша сестра/брат просить хлопців залишити молодшу сестру/брата в спокої, інакше вона/він поскаржиться вчителям і батькам; – старша сестра/брат пояснює хлопцям що так робити не можна, що це погано; – старша сестра/брат пояснює хлопцям проблему своєї молодшої сестри/ брата і наполягає на тому, щоб хлопці припинили над нею/ним сміятися. «Чому Таня (Юра) так надійшла (надійшов)?» – 0 балів – дитина не розуміє питання. – 1 бал – «Щоб не сміялися»; «Щоб не кривдили». – 2 бали – «Люди відчують себе погано, якщо над ними сміються» Як би ти вчинив (а) в такій ситуації? – 0 балів – відповідь відсутня. – 1 бал – «Треба попросити дорослих поговорити з кривдниками». – 2 бали – дитина сама приймає рішення, спираючись на свої почуття - почуття ображеної людини. 43 Рівні розвитку емоційного інтелекту: низький: 0–2 бали; середній: 3–4 бали; високий: 5–6 балів.

Методика «Емоційна ідентифікація» (О. Ізотова)

Діагностична спрямованість: особливості емоційного розвитку (когнітивно-афективних компонентів) дітей дошкільного віку.

Інструкція: Зараз я тобі буду говорити (диктувати) різні слова, а ти про кожне слово що-небудь намалюєш. Слів буде багато, їх треба розмістити на одній стороні аркуша, на іншій стороні малювати не можна. Постарайся запам'ятати ті слова, які я буду говорити (диктувати).

Стимульний матеріал: 12 слів-понять, що позначають різні емоційні стани (емоції і почуття): радість, страх, сум, сором, злість, образа, здивування, любов, заздрість, ревність, дружба, презирство.

Технічний матеріал: аркуш паперу (А4), кольорові олівці, простий олівець.

Процедура проведення: після кожного зображення необхідно запитати у дитини, що він намалював і як він розуміє сказане психологом словопоняття. Все сказане дитиною фіксується разом з порядковим номером зображення. По завершенні процедури діагностики малюнок відкладається в сторону і психолог переходить до інших діагностичних заходів. До малюнку рекомендується повернутися не менше ніж через 15-20 хвилин.

Інструкція до відтворення: а тепер постарайся згадати ті слова, які я тобі казав/диктував. Всі відтворені дитиною слова-поняття фіксуються, стимулюючи спогад навідними питаннями. Інтерпретація: уявлення про емоції інтерпретуються на основі зображень і вербальних описів певних емоційних реакцій і відносин, що виражають когнітивне розуміння емоційного процесу та ступінь його диференційованості. Образна форма розумової діяльності характеризується кодуванням понять через емоційну ситуацію (сюжет, персонажі). Схематична форма розумової діяльності характеризується кодуванням понять через експресивний еталон - піктограму мімічних або пантомімічних ознак.

Знакова форма розумової діяльності характеризується кодуванням понять через буквене, цифрове позначення емоцій, а також через різні системи знаків (геометричні фігури, знаки руху та ін.)

Образно-символічна форма розумової діяльності характеризується кодуванням понять через символ емоції: елемент експресії (усмішка, очі зі сльозами, відкритий рот), предмет-атрибут емоціогенної ситуації (носовичок), об'єкт-стимул емоціогенної ситуації (змія, цукерка).

Порівнева диференціація адекватності кодування для дошкільного віку: – високий рівень: адекватне кодування і вербалізація 9-10 емоційних модальностей; – середній рівень: адекватне кодування і вербалізація 6-8 емоційних модальностей, незначні труднощі в деяких емоціях; – низький рівень: адекватне кодування і вербалізація 3-6 емоційних модальностей, недиференційованість емоцій за змістом і проявом (здивування – страх – гнів).

Проективна методика «Кактус» М. О. Панфілової

Мета: Дослідження емоційно-особистісної сфери дитини, виявлення наявності агресії, її направленості і інтенсивності. Методика призначена для роботи з дітьми старше 3 років.

Матеріали. Аркуш паперу форматом А4, простий олівець, кольорові олівці.

Інструкція: «На аркуші паперу намалюй кактус – таким, яким ти його собі уявляєш». Запитання для уточнення інтерпретації:

1. Цей кактус домашній або дикий?
 2. Цей кактус сильно колеться? Його можна помацати?
 3. Кактусу подобатися, коли за ним доглядають, поливають, удобрюють?
 4. Кактус росте один або з якою-небудь рослиною по сусідству? Якщо зростає з сусідом, то, яка це рослина?
 5. Коли кактус підросте, то, як він зміниться (голки, обсяг, відростки)?
- Агресивність – наявність голок, особливо їх велика кількість. Сильно стирчать, довгі, близько розташовані один до одного голки відображають високий ступінь агресивності.

Інтерпретація результатів:

Імпульсивність – уривчасті лінії, сильний натиск.

Егоцентризм, прагнення до лідерства – великий малюнок, розташований в центрі листа.

Екстраверсія – наявність виступаючих відростків в кактусі, химерність форм, наявність на малюнку інших кактусів або квітів.

Інтроверсія – розташування зигзагів по контуру або всередині кактуса. Наявність западин і вгинань свідчить про скритність, такий малюк говорить куди менше, ніж знає.

Оптимізм – зображення «радісних» кактусів, використання яскравих кольорів у варіанті з кольоровими олівцями.

Тривога – переважання внутрішнього штрихування, переривчасті лінії, використання темних кольорів у варіанті з кольоровими олівцями.

Прагнення до домашнього захисту, почуття сімейної спільності – наявність квіткового горщика на малюнку, зображення домашнього кактуса.

Відсутність прагнення до домашнього захисту, почуття самотності – зображення дикоростучого, пустельного кактуса.

Чим яскравіший кактус – тим більш життєрадісним є досліджуваний. Якщо ж він похмурий і в малюнку переважають темні тони – значить, необхідно якщо не бити на сполох, то хоча б дізнатися причину. Розміщення на аркуші. Малюнок у центрі означає нормальний рівень самооцінки, відсутність незадоволеності своїм становищем і якихось особливих домагань.

Чим сильніше малюнок зрушується вгору, тим вища самооцінка, і відповідно, чим нижче малюнок – тим менше впевненості в собі. Зрушення вліво означає – присутність в характері рис інтроверта, вправо – схильність до екстраверсії.

Характеристика ліній і сили натиску на олівець. Тут слід зазначити, що чим сильніший натиск на олівець, уривчастість ліній, використання внутрішнього штрихування, тим більше автор малюнку схильний до імпульсивності, тривожності, пригніченості настрою. Більш тонкі лінії, певна «легкість» натиску, вільність ліній в малюнку, присутність елементів, що додають кактусу привабливість, позитив, що викликають симпатію говорять про більш поступливий, м'який характер особистості, почуття гумору, позитивний настрій, відкритість. Наявність зигзагів, різких виступів розглядається як замкнутість, обережність. Необхідно звернути увагу безпосередньо на форму кактуса. Хитромудра, химерна і вітіювата форма говорить про демонстративність.

Рекомендації для педагогів та батьків щодо розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку

Емоційна сфера відіграє важливу роль у підтримці психічного здоров'я дитини старшого дошкільного віку. Дитина ще не вміє контролювати свої емоції та контролювати небажані емоції. Отже, будь-яка активність дитини має сильну емоцію, і її переживання можуть бути позитивними чи негативними. Дорослий контролює емоційне життя малюка: коли малюк засмучений, дорослий підбадьорює його та переключає його на іншу діяльність; втома, дратівливість і занадто бурхливі вияви емоцій свідчать про перезбудження нервової системи, і дорослий допомагає заспокоїти малюка та забезпечити йому комфортний сон.

Дитина з нетерпінням очікує приємної події. Однак це очікування часто призводить до виснаження дитини, яке проявляється гіперактивністю рухів, недостатньою координованістю та плаксивою поведінкою. Отже, дорослому варто залишатися спокійним і наполегливо нагадувати про те, що дитина повинна дотримуватися свого звичного розпорядку та режиму дня. Дошкільний період життя людини досить короткий. Отже, саме зараз важливо мати хороші моральні якості. Емоції та переживання дошкільника більшою мірою пов'язані з атмосферою в родині. Коли дитина отримує нові навички та інтереси, вона розвиває різноманітні почуття. Поступово спектр емоцій дошкільника розширюється, і він може відчувати не лише радість або страх, а й смуток, жалість, гнів, бадьорість, сором'язливість, здивування та задоволення. Дошкільники вже можуть виражати свої почуття, використовуючи різні міміку та інтонацію.

Таким чином, емоційний розвиток дитини має унікальні риси. У віці від чотирьох до шести років емоційна сфера дитини характеризується наступними ознаками:

- спокійнішим емоційним фоном сприйняття;
- більш контрольовані емоційні процеси;
- розвиток емоційного передбачення (дитина намагається спрогнозувати майбутній результат і те, як його сприйматимуть);
- прояв емоційних реакцій;
- створення нових стимулів для діяльності;
- здатність аналізувати свої дії;
- для дитини основним джерелом емоцій є предметно-маніпулятивна гра та спілкування з дорослим і ровесниками;
- розвиток емоцій дитини впливає на якісні зміни у відносинах з дорослими, і він починає відігравати важливу роль у розвитку особистості дитини. Це проявляється в тому, що дитина починає прагнути схвалення, орієнтуватися на оцінки дорослих, мати бажання уникнути сорому та принижувати свою гідність.

Що можуть зробити батьки, щоб забезпечити належне емоційне виховання своїх дітей:

- позбавте дитину від негативних відчуттів. Навчіться контролювати свої дії та слова. Говоріть дитині про свої позитивні та негативні почуття. «Я знаю, що ти засмучений, тому що...» — це хороший спосіб розповісти дитині про свої почуття. Таким чином дитина навчиться не тільки розрізняти свої та чужі почуття, але й приймати та переживати свої. Ви як би визнаєте її право на свої емоції та допомагаєте йому справитися зі своїми емоціями;
- зміцніть емоційне спілкування з дитиною, запитуючи її думки, почуття та бажання. Дайте дитині зрозуміти, що вони не мають нічого спільного зі стресом, який ви відчуваєте. Наприклад, якщо ваші діти повернуться додому зі школи, і у вас болить голова, повідомте їм про це.

Попередьте їх, що ви можете трохи роздратуватися, але це не їхня вина. Таке пояснення зменшує поширеність ваших негативних емоцій;

- повідомте членам вашої родини, що робити, коли хтось з вашої родини перебуває в поганому настрої. Людину, яка переживає певні негативні емоції,

неможливо постійно змінити. Але важливо навчити членів сім'ї розуміти, що це не стосується їх, коли люди роблять або говорять щось, що зовсім не стосується їхньої провини. Це стосується навіть тих випадків, коли члени сім'ї стають «мішенню» всього, що відбувається;

- створіть для дитини середовище, де вона відчуває себе комфортно: уникайте непорозумінь і конфліктів, категоричності та надмірних, необґрунтованих і незрозумілих вимог. Важливо розуміти, що діти мають різну чутливість. Отже, зверніть увагу на дитину, яка відчуває сильну атмосферу в домі, навіть якщо це не стосується неї. Допоможіть їй навчитися розпізнавати погані настрої інших людей і постарайтеся підтримувати її, коли комусь із членів сім'ї погано;
- покажіть свою любов до дитини обіймами, поглажуваннями, цілунками, ласкавими поглядами та теплими словами;
- виховуйте в дитини впевненість у своїх здібностях і силах;
- підтримуйте навіть найменший успіх дитини, особливо тих, хто не впевнений і боягузливий;
- підтримуйте дитину в її труднощах і радощах;
- будьте тактовними, коли говорите про свої ідеї чи зауваження.

Секрет виховання дошкільника за допомогою емоційного впливу полягає в тому, щоб не пригнічувати дитину, а направляти її в правильний бік. Якщо дитина відвідує дитячий садок, її емоційний розвиток буде кращим, оскільки він буде жити в групі однолітків і пізнавати нове та вчитися спілкуватися з ними.

Сюжетно-рольові ігри, психогімнастичні ігри, рухливі ігри, комунікативні ігри, завдання та ігри з розвитком довільності, ігрові вправи, мімічні етюди, читання казок і оповідань і дидактична гра з дошкільнятами є кількома засобами, які впливають на емоції дитини.

Відповідність своїх переживань реальним подіям і обставинам є важливим показником емоційно-соціального розвитку старшого дошкільника. Завдання вихователів полягає в тому, щоб навчити дітей розуміти соціальні емоції та стримувати імпульсивні емоції. Діти дошкільного віку повинні бути

ознайомлені з абеткою людських емоцій, щоб вони могли виявити свої емоції та мати адекватну реакцію на життєві ситуації.

Щоб забезпечити гармонійне особистісне зростання дошкільника, необхідно організувати роботу в трьох напрямках розвитку емоційної сфери:

- розвиток здатності визначати основні емоції за ознаками, які характеризують зовнішній вигляд (від загального до тонко диференційованого сприймання);
- освоєння, розширення та покращення соціальних форм вияву своїх почуттів, що свідчить про поступовий розвиток соціальних емоцій;
- освоєння основних способів вербалізації власних переживань, настрою, стану та аналізу факторів, які їх викликали.

Наповнення життя дитини в дошкільному закладі психологічними ситуаціями, у яких знання про моральні норми емоційно проживаються, є важливим для вихователів. Діти отримують необхідні знання та досвід проживання емоцій, щоб створити свій власний «емоційний фонд», який їм дозволяє орієнтуватися як у власних, так і в почуттях свого оточення. Вони зможуть зрозуміти, як класифікувати емоційні прояви як негативні та позитивні, і навчитися відрізняти між емоціями та діями. Уявлення дітям різних емоційних станів є ефективним методом корекції емоційних порушень у дошкільному віці.